

nordisk ARKIVNYT

2 • 2017

Riksarkivet Norge 200 år

71 & 88

Det er os med
originalerne ...

59

Människonära
perspektiv på finska
inbördeskriget 1918

63

Hungerkravallerna
1917. Deltagande i
fokus

80

Ny huvudbyggnad
i Tartu för Estlands
Nationalarkiv

86

NORDISK ARKIVNYT

utges av Riksarkivet och utkommer
fyra gånger om året.

HUVUDREDAKTÖR

Maria Larsson Östergren

Riksarkivet

Box 12541

S-102 29 Stockholm

e-post: maria.larsson-ostergren@

riksarkivet.se

Tel.: (+46) 10 476 88 92

LOKALREDAKTÖRER

Danmark

Julie Avery

Rigsarkivet

Rigsdagsgården 9

DK-1218 København K

Tel.: (+45) 41 71 72 24

e-post: jav@sa.dk

Finland

Pertti Hakala

Riksarkivet

Box 258.

FIN-00171 Helsingfors

Tel.: (+358) 22 85 21

e-post: pertti.hakala@arkisto.fi

Island

Hrefna Róbertsdóttir

Islands Nationalarkiv, Reykjavík

Laugavegur 162, IS-105 Reykjavík

Tel.: +354 590 33 00

e-post: hrefna@skjalasafn.is

Norge

Fredrik Larsen Lund

Riksarkivet

Postboks 4013 Ullevål Stadion

N-0806 Oslo

Tel.: (+47) 22 02 26 00

e-post: frelun@arkivverket.no

Sverige

Andreas Wallgård

Riksarkivet, Landsarkivet i Vadstena

Box 126

592 23 Vadstena

Tel: 010-476 87 83

e-post: andreas.wallgard@riksarkivet.se

Prenumerationsärenden

och adressändringar

Maria Larsson Östergren

maria.larsson-ostergren@riksarkivet.se

ANSVARIG UTGIVARE

Karin Åström Iko

LAYOUT & TRYCK

Wikströms Tryckeri AB, Uppsala

Upplaga 2000

ISSN 0546 2851

Retur – Riksarkivet

Huvudredaktören

Vi gratulerar Riksarkivet i Norge som firar 200 år. De nordiska riksarkivens jubileum duggar plötsligt tätt. Förra året firade finska riksarkivet 200 år och i år är det alltså Norges tur att fira. I två artiklar presenteras jubileumsåret. För att uppmärksamma jubileet har ett särskilt frimärke tagits fram, dokument som skapade underlag för grundlagen 1814 fick illustrera märket. I en annan artikel får vi veta mer om Riksarkivets historia och utveckling under åren som gått.

Island firar också det något ojämna antalet 135 år sedan Nationalarkivet grundades. Vart femte år är värt att fira och då görs både en avstämning av vad man genomfört och man sätter upp nya mål för de kommande fem åren. Även Sverige förbereder sig, i en artikel presenteras planerna för det svenska jubileet 400 år som firas 2018. Det firandet återkommer vi till i kommande nummer.

Under 2017 firar Finland sin självständighet. I samband med detta har en tvåspråkig arkivpedagogisk lärobok producerats om finska inbördeskriget 1918. Det är en imponerande satsning, boken riktar sig till landets högstudier och gymnasier och varje grundskola och gymnasium får 25 exemplar, även landets alla kommunala bibliotek får boken.

Det är något alldeles visst med ett helt nybyggt arkiv. Det beror såklart på att det inte händer alltför ofta, att uppföra en ny arkivbyggnad kräver planering och resurser. Det är därför intressant att se hur man väljer att disponera och utforma lokalerna för verksamhetens behov och hur byggnaden i sig signalerar verksamheten. I Tartu finns det estländska riksarkivets nya byggnad Noora som invigdes i februari i år. Den nyuppförda byggnaden och verksamheten presenteras i detta nummer. Jag hade förmånen att besöka byggnaden i maj och kunde inspireras av spännande materialval och färgsättning. Det är inte ofta man ser chockrosa hyllor i arkivmagasinen, även golven i kontorsdelen var rosa! De publika lokalerna var genomtänkta med bland annat lektionssalar för skola och en ambitiös utställning hade producerats.

Redaktionen får ibland bidrag till tidskriften. I en artikel får vi kännedom om Vidkun Quisling som norsk diplomat i Finland. Att forskarvärlden visar intresse för Nordisk Arkivnyt är lovt och texten har ett nordiskt perspektiv som motiverar att artikeln ingår i detta nummer.

Vem skriver historia? Och hur ska den presenteras? I Göteborg har man arbetat med ett s.k. citizen science-projekt där man bjudit in besökarna att tillsammans med arkivets personal delta i materialurval, perspektiv och utformning inför en utställning om Hungerkravallerna 1917. Förhoppningen har varit att presentera en utställning med många olika perspektiv och samtidigt ge deltagarna en ökad insikt i arkivens möjligheter.

Trevlig läsning och arkivsommar!

Maria Larsson Östergren

Tippsa redaktionen

Har du synpunkter, nyhetstips eller förslag till artiklar?

Välkommen att kontakta någon i redaktionen.

Material till redaktionen

Redaktionen har försökt att efterforska upphovsrätt till fotografier och illustrationer. Eventuella rättighetsinnehavare, som inte har blivit kontaktade, kan vända sig till redaktionen. Den som skickar in material till Nordisk Arkivnyt förutsätts medge elektronisk publicering.

Webbplats

www.arkivnyt.nu

Samarbejdet mellem de offentlige arkiver i Island

Njörður Sigurðsson

I Island findes der 20 herredsarkiver, som drives for kommunale bevillinger. Herredsarkiverne regnes sammen med Islands Nationalarkiv for offentlige arkiver med de dermed følgende forpligtelser: At de skal opbevare kommunernes arkivalier, give adgang til dem, formidle kilder og ligeledes yde rådgivning og føre tilsyn med kommunernes arkivforhold. Nationalarkivet er samtidig ansvarligt for det offentliges arkivtilsyn og arkivledelse, og det udfører arbejder med henblik herpå regler for opbygning af arkiver og udsender vejledninger. Nationalarkivet tildeler desuden herredsarkiverne driftstilladelse og fører tilsyn med dem. Samarbejdet mellem de offentlige arkiver i Island har derfor altid været tæt, for der er mange berøringsflader.

Samrådsgruppen om Offentlige Arkiver

Den 12. januar 2016 nedsatte nationalarkivaren en Samrådsgruppe om Offentlige Arkiver, som består af to repræsentanter for Nationalarkivet og tre fra herredsarkiverne. Samrådsgruppen er et forum for drøftelse af Islands offentlige arkivers fælles interesser. Målsætningen er at varetage fælles interesser, påpege løsninger og fremsætte forslag til udviklingen af dem. Blandt gruppens faste opgaver er forberedelse af samrådsmøder mellem Nationalarkivet og herredsarkiverne. Gruppen fremsætter forslag om gennemførelsen af sager til nationalarkivaren og herredsarkivarerne. Gruppen har

■ Medarbejdere ved herredsarkiverne og Nationalarkivet på mødet for offentlige arkiver i Island den 27.–28. marts 2017.

holdt møde to gange, og det er undertegnedes opfattelse, at nedsættelsen af gruppen har forbedret arbejdet og samarbejdet mellem Nationalarkivet og herredsarkiverne.

Årlige møder mellem de offentlige arkiver

De offentlige arkiver har længe haft et årligt samrådsmøde, hvor man gennemgår fælles forhold. Der mødes medarbejdere fra herredsarkiverne og Nationalarkivet, drøfter fælles interesser og får oplysning om arkivers opgaver. Der blev afholdt et sådant møde den 27.–28. marts i år. Samrådsgruppen om Offentlige Arkiver havde varetaget forberedelserne til mødet, og det forløb som en kombination af oplysning, gruppearbejde og præsentationer. Blandt andet havde man fået jurister til dels at fortælle om Europaunionens nye forordning om beskyttelse af personoplysninger, som skal træde i kraft i Island i 2018, og dels om bevaring af data i forvaltningen. Man anså mødet for vellykket, og deltagerne rejste hjem med viden og input, som bliver gavnlige for dem i deres arbejde.

Tilsyn med herredsarkiverne

Islands Nationalarkiv har ifølge loven til opgave at føre tilsyn med driften af herredsarkiverne. Det indebærer at Nationalarkivet skal tilse, hvordan herredsarkiverne opfylder de lovmæssige og faglige forhold i driften. Den 20. marts i år udsendte Nationalarkivet en elektronisk undersøgelse til herredsarkiverne, hvor man spørger ind til forskellige forhold i driften. For eksempel spørges der om, hvorledes man forholder sig til registrering af papirarkiver, hvorledes man fører tilsyn med offentlige instanser, om og hvorledes elektroniske arkivalier opbevares, brugen af arkivet for blot at nævne enkelte punkter. Målet med undersøgelsen er at få et overblik over, hvordan forholdene er omkring herredsarkivernes drift, og hvor der er behov for forbedringer.

Forfatteren er afdelingsleder for Islands Nationalarkivs afdeling for indsamling og brugerservice

Udfordringer ved aflevering af arkiveringsversioner og løsninger på dem

S. Andrea Ásgeirsdóttir

Islands Nationalarkiv anvender samme metodik ved opbevaring af elektroniske arkivalier som Danmarks Rigsarkiv og har udformet regler ud fra den metodik. Disse regler gør det muligt for afleveringspligtige myndigheder at aflevere deres arkivalier til arkivet i elektronisk form. De afleveringspligtige myndigheder anmelder deres datasystemer til Nationalarkivet, som afgør, om og hvornår datasystemerne skal afleveres.

Udfordringer

Til trods for, at der af Nationalarkivets kendelse fremgår nøjagtige afleveringsdatoer for de elektroniske afleveringer, som kaldes arkiveringsversionerne, er der forskellige udfordringer forbundet med afleveringen.

Resultaterne af Nationalarkivets undersøgelse af statens arkiver i 2012 har vist, at de afleveringspligtige myndigheder manglede bevillinger og personale til at kunne varetage den elektroniske arkivering. Det har vist sig, at der har manglet forståelse for opgaven og dens omfang hos de afleveringspligtige myndigheder. Det er den primære grund til, at det er gået langsomt med aflevering af elektroniske arkivalier til Nationalarkivet. Endvidere er det gået langsomt for softwareleverandørerne at tilpasse deres elektroniske arkivsystemer til Nationalarkivets regler. Dette har forsinket afleveringerne i op til tre år for visse afleveringspligtige myndigheder.

Løsninger

Islands Nationalarkiv har på møder og med rapporter gjort forvaltningen opmærksom på, at der manglede bevillinger og personale hos de afle-

ringspligtige myndigheder til at varetage den elektroniske arkivering. Endvidere har Islands Nationalarkiv udvidet sin service til de afleveringspligtige myndigheder.

- Nationalarkivet har tilbudt mere hjælp ved aflevering af elektroniske arkivalier og generering af arkiveringsversioner. Arkivets specialister arbejder tæt sammen med de afleveringspligtige myndigheder gennem hele afleveringsprocessen.
- Endvidere har arkivet udvidet vejledningen om elektronisk arkivering til de afleveringspligtige myndigheder, bl.a. med nye kurser, seminarer om elektronisk arkivering og et elektronisk nyhedsbrev, som udsendes en gang om måneden.
- Nationalarkivet offentliggør årligt på sin webside en liste, en afleveringsliste, over kommende elek-

Kendelse nr.	Afleveringspligtig myndighed	Navn på system	Type datasystem	Aflevering
1/2010	Statsskattedirektoratet	Trukkur	Database	2013
5/2010**	Patentkontoret	Islands Patentfortegnelse – ELÍS	Database	2014
2/2012	Statsministeriet	Journal	Journal og arkiv	2014
30/2013*	Islands Landsbibliotek – Universitetsbiblioteket	Islands Landsbiblioteks – Universitetsbibliotekets Journal	Journal	2014
13/2014	Ungdomsuddannelsen i Breiðholt	MicroVax	Database	2015
2/2013	Islandske Studerendes Lånefond	linaug	Database	2015
12/2014*	Matis ohf.	FoxPro	Database	2015
9/2011	Undervisnings- og Kulturministeriet	Journal	Journal og arkiv	2015
1/2013	Islands Nationalmuseum	GoPro journal	Journal og arkiv	2015

■ Afleveringsliste.

troniske afleveringer. Figur 1 viser afleveringslisten. Af den fremgår kendelsen, navnet på den afleveringspligtige myndighed, arkivsystemets navn, dets type og det planmæssige afleveringsår.

- Arkivet udsender formelle breve til de afleveringspligtige myndigheder, som skal aflevere elektroniske arkivalier i løbet af året. Brevet følges op med en indkaldelse til et møde med den afleveringspligtige myndighed, hvor man gennemgår afleveringsbetingelserne og igangsætter afleveringsprocessen.

- Endvidere forbereder man i Nationalarkivet at udvide servicen til leverandørerne af software, som genererer arkiveringsversionerne for de afleveringspligtige myndigheder. Man stiler efter at afholde et årligt møde med softwareleverandørerne for at drøfte afleveringer fra systemerne og løsninger i forbindelse med disse.

Alt dette har skabt større forståelse i forvaltningen for elektronisk arkivering og har gjort processen med at aflevere elektroniske arkivalier lettere. Resultaterne af en un-

dersøgelse af statens arkivering, som Nationalarkivet gennemførte i 2016, tyder på, at det har givet resultater. At forbedre myndighedernes arkivering, sikre opbevaring af og tilgængelighed til elektroniske arkivalier er et samarbejdsprojekt mellem afleveringspligtige myndigheder og Islands Nationalbibliotek.

Forfatteren er IT-arkivar

I anledning af en lille festlighed – Islands Nationalarkiv 135 år

Eiríkur G. Guðmundsson

Fra 2002, i det mindste, har personalet i Islands Nationalarkiv fejret arkivets jubilæum hvert femte år (se NA2/2012). Dette er nok usædvanligt; men det har givet os anledning til at sætte os mål at nå inden den næste fejring og se, hvor langt vi er nået siden den sidste. Erfaringerne fra disse fem-års statusmålinger er både gode og mindre gode, for i visse tilfælde er vi nået langt og i andre knapt så langt, som vi havde satset på. Den 3. april 2017 fejrede vi, traditionen tro, 135 års dagen med en lille festlighed i Nationalarkivet. Samlet var personalet og gæster, blandt dem var præsident, historiker Guðni Th. Jóhannesson og kultur- og undervisningsminister Kristján Þór Júlíusson. Begge holdt taler.

For 135 år siden

I år er det 135 år siden oprettelsen af landsarkivet i Island, som Nationalarkivet hed dengang. Den 3. april 1882, underskrev Hilmar

Finsen, landshøvding i Island, en bekendtgørelse om oprettelsen af et arkiv i landets hovedstad. Reykjavík var da en ganske lille by med knapt 2600 indbyggere, der udgjorde 3,5% af befolkningen. Nu har Reykjavík 123.000 indbyggere, som udgør 36% af befolkningen. Det nye landsarkiv fik til huse på loftet i domkirken midt i byen.

Ifølge bekendtgørelsen var landsarkivet beregnet som et arkiv for de højeste embeder, som hver for sig skulle få et aflukket rum. Der var ingen arkivar ansat til at betjene eller sørge for arkivalierne. Embedsmændene skulle selv tage vare på

samlingerne. Samlet, har der nok ikke været mere end et par hundrede hylde-meter. Nu har vi næsten 45 hyldekilometer og en lige så stor mængde venter på at blive afleveret, faktisk en del mere end det. Det er derfor klart, at vi får brug for flere magasiner i fremtiden.

Siden fejringen i 2012 er samlingen vokset med 10%. Det gælder papirdelen. Vi har derimod ikke modtaget digitale afleveringer i den grad, vi havde regnet med. Myndighederne er simpelthen ikke kommet i gang med at aflevere digitale arkivalier. Hovedundskyldningen er mangel på ressourcer. Dette er det

■ Eiríkur G. Guðmundsson, nationalarkivar, og Guðni Th. Jóhannesson, Islands præsident, ved ankomsten til festlighederne i anledning af 135 års jubilæet på Nationalarkivet.

Foto: Gunnar Sverrisson.

største dilemma inden for den statslige langtidsarkivering i Island.

Nogle milepæle

Men hvad har vi ellers nået siden 130 års fejringen i 2012? Her nævnes få, men markante milepæle:

- *Ny arkivlov.* En ny arkivlov blev vedtaget i parlamentet (Alþingi) i maj 2014, efter nogle års arbejde og tilhørende processer (se NA 3/2014). Arkivloven er helt ny med en del nye paragraffer, så som straffeparagraf. Loven styrker de offentlige arkivers funktion og indflydelse.
- *Ny strategi og nyt logo.* Fra 2013 arbejdede arkivets personale på en udførlig, ny strategi for arkivet. Denne strategi gælder for perioden 2014–2018 og blev færdiggjort og publiceret i slut-

ningen af 2014. Dette er den første officielle udførlige strategi, som personalet, brugerne og andre, som har interesse i arkivets virksomhed, deltog i. Et nyt logo blev designet. Det blev offentliggjort 1. januar 2015 og markerede sammen med strategien nye tider for Nationalarkivet.

- *ICA's årlige konference.* I efteråret 2015 hostede Islands Nationalarkiv ICA's årlige konference, hvor 500 deltagere fra 79 lande deltog. Det må indrømmes at et så stort og kompliceret arrangement var en svær og udfordrende opgave for os. Men ifølge meningsmålene, der blev foretaget hos deltagerne, var konferencen meget vellykket (NA 4/2015).
- *Skanningsaftale.* En aftale med FamilySearch i Utah, mormo-

nernes selskab, om skanning har længe været undervejs. Det lykkedes tidligt i 2016 at formulere og underskrive en aftale mellem Islands Nationalarkiv og FamilySearch om skanning af mange serier af dokumenter, så som kirkebøger, folketællinger, skattelister, dødsboer m.m. Ifølge aftalen skaffer mormonerne folk til skanningsarbejdet, mens arkivet stiller dokumenterne til rådighed i sine lokaler (NA 4/2016). Skanningsarbejdet begyndte i marts 2016 og vil vare nogle år. For vores brugere vil resultatet betyde en stor ændring med hensyn til tilgængelighed.

- *Videnskabelig kildeudgivelse.* I 2015 underskrev Islands Nationalarkiv, Rigsarkivet i Danmark og Islands Historieforening en aftale om et stort samarbejdsprojekt om ud-

givelse af dokumenterne som Landskommissionen i Island 1770–1771 efterlod. I 2016 udkom der to bind ud af seks, som ifølge planen udkommer i løbet af tre år. Dokumenterne med artikler og realkommentarer publiceres også digitalt (www.landkommis-sionen.is). Projekter viser, hvor langt samarbejde, bygget på fælles interesser, kan bringe os (NA 3/2015 og 4/2015).

Dårlige forhold i starten

Lad os vende tilbage til ophavet. Loftet i domkirken var ikke et godt sted til opbevaring af dokumenter. I sin autobiografi skriver Hannes Þorsteinsson, senere landsarkivar, om sin erfaring med katalogisering af samlingerne oppe på loftet, få år efter oprettelsen. En genfortælling fra katalogiseringsarbejdet lyder således: "Det var en belastende og meget urenlig arbejdsopgave. Dokumenterne var beskidte og rådne og gav fra sig mul. De havde ikke været berørt i mange år. Ud over det var taget utæt og vand og sne var kommet i kontakt med arkivalierne." Ifølge Þorsteinsson var det bedst at arbejde med katalogiseringen om sommeren, for på andre årstider kunne man ikke holde ud at

arbejde på loftet, på grund af kulde. Disse beskrivelser kan nogle af vore nuværende medarbejdere til en vis grad genkende.

På rejsefod – den uendelig lokalesag

Landsarkivet havde til huse på kirkeloftet, indtil det i 1900 flyttede ind på loftet i parlamentsbygningen, som ligger ved siden af Domkirken. Dette betød en forbedring af forholdene for arkivalierne og ikke mindre vigtigt var, at man samtidig ansatte den første arkivar, ligesom arkivet blev åbnet for offentligheden. Det må dog nævnes, at beskadigede papirarkivalier ikke kun hører historien til, selvom det burde være tilfældet. Det sker stadigvæk, at vi modtager papirarkiver med skimmelsvamp, der har været opbevaret hos myndighederne i meget dårlige lokaler.

Fra parlamentsbygningen flyttede Nationalarkivet i 1908 til en splinterny bygning, som blev rejst til landets samlinger tæt på hjemmestyrets lokaler midt i Reykjavík. Der var arkivet i 90 år, da det endelig flyttede ind i de gamle mejeribygninger, der blev købt til arkivet i 1985. Der er vi stadigvæk. Lokalerne var mange gange større end de forrige

lokaler og er lidt efter lidt blevet lavet om til. Efter at magasinmangelen var blevet kritisk i 2010, øgede undervisnings- og kulturministeriet restaureringsprocessen meget, og siden er der blevet taget store skridt. Huset rummer nu 25,3 hyldekilometer i stedet for 14,5. Kompaktreoler blev købt i 2011 og 2012, og de øgede kapaciteten i nogle magasiner med 60%. Mødelokalerne blev restaureret i 2015–2016. Nu foreligger der et udbud til restaurering af en bygning på arkivets grund, der kan rumme 15 hyldekilometer, når den er færdig om få år. Men som allerede sagt vil papirdelen af Nationalarkivets arkivbestand om 30 år blive mindst dobbelt så stor, som den er nu. Derfor skal man meget snart i gang med at planlægge og designe et nybyggeri på arkivets grund ved Laugavegur i Reykjavík.

Aldrig igen magasinmangel

I følge arkivloven skal statslige arkivalier overleveres til Islands Nationalarkiv, når de er 30 år gamle, og så bliver det arkivets pligt at bevare dem og give adgang til dem. På den ene side er det således myndighedernes ret at kunne aflevere deres arkivalier, og på den anden side har borgerne ret til få adgang til de bevaringsvær-

■ Guðni Th. Jóhannesson, præsident, og Kristján Þór Júlíusson, undervisnings- og kulturminister.

Foto: Gunnar Sverrisson.

dige data hos arkivet. Hvis man ser tilbage i tid, har denne ret desværre ikke været sikret, hovedsagelig på grund af magasinmangel. I perioden 1934 til 1984, var alle magasiner fyldt op, og derfor blev der modtaget meget få arkivalier. Med det resultat at offentlige dokumenter hobede sig op hos myndighederne og en del blev forsømt, og noget blev ødelagt.

Trods købet af de gamle mejerilokaler i 1985 og anvendelse af lejede magasiner, har der i de seneste 20 år været perioder, hvor Nationalarkivet har måttet nægte myndighederne at aflevere. Det har været ubehageligt og belastende for myndighederne, og det har været uacceptabelt for almenheden og forskere. I disse tilfælde har arkivet som sagt ikke opfyldt sin lovpligtige opgave, at bevare og give adgang. Man kan sige, at da svigtede vi både borgere og myndigheder til skade for vores ry.

Får vi lov til at blive?

I begyndelsen af 2016 (NA 1/2016) nævnte jeg i denne spalte en dramatisk vending i sagen om Nationalarkivets lokaleforhold. Da de nuværende lokaler blev købt til at huse Nationalarkivet i 1985, var de tænkt som arkivets endelige placering. Det var ikke uden grund, for bygningerne er store, ligesom den store grund kan rumme en del nye bygninger. Men trods disse oprindelige mål har det af og til været diskuteret at bygge nye lokaler til arkivet eller rat flytte det til andre lokaler. Fra 2011 har vores ministerium lagt disse overvejelser til side og arbejdet målrettet på at restaurere de nuværende lokaler og lægge planer om en fremtidig udvidelse på den nuværende grund ved Laugavegur.

Det dramatiske udspil om vores lokation kom, da parlamentet med finansloven for 2016 og igen med finansloven for 2017 vedtog at give hjemmel til salg af Nationalarkivets lokaler. Det gik imod arkivets og undervisnings-, forsknings- og kulturministeriets planer og skabte uro hos mange, ikke mindst hos arkivets medarbejdere.

Men nu har sagen igen taget en ny vending. Ved højtideligheden den 3. april udtalte den nye undervisnings-, forsknings- og kulturminister Kristján Þór Júlíusson, meget klart, at han *ikke* har nogen planer om at bruge den tilladelse til salg af arkivets lokaler, der foreligger i finansloven. Endvidere sagde ministeren, at han vil gøre, hvad han kan, for at den nuværende plan om restaurering og tilbygninger til arkivet på den nuværende grund realiseres. Det er unødvendigt at beskrive lettelsen efter denne vigtige udtalelse.

Gode ønsker på årsdagen

Ved festligheden den 3. april holdt både præsident Guðni Th. Jóhannesson og minister Kristján Þór Júlíusson taler. Nyhederne i ministerens tale er allerede fremhævet. Ud over det takkede han for et besøg, han aflagde på arkivet i januar for at gøre sig bekendt med vores virksomhed. Til slut ønskede Kristján Þór Júlíusson os held og lykke i fremtiden.

Præsident Guðni, der allerede er kendt på den nordiske arena, er historiker og forhenværende professor ved Islands Universitet. Han har længe været en af arkivets mest aktive læsesalgsgæster. Guðni var formand for Nationalarkivets bestyrelse, da han blev valgt til præsident og måtte da forlade formandsposten. I sin tale lagde han vægt på, og takkede for de gode stunder, han har haft i arkivet: "Hvad er bedre end at sidde på et arkivs læsesal, og få i hænderne gamle arkivalier, se på vidnesbyrd om forbigangne tider, at nyde et blik fra fortiden." "Hvad er bedre end at sidde på et arkivs læsesal, og få i hænderne gamle arkivalier, se på vidnesbyrd om forbigåede tider, at nyde et blik fra fortiden." Præsident Guðni ønskede arkivet og personalet alt det bedste i fremtiden.

Spændende nordisk fremtid

Til slut et nordisk blik fremad. Som vi alle har erfaret, er arkivernes nutidige opgaver krævende og spændende, mere end nogensinde før. En dimension er det tætte og givende

de nordiske samarbejde. Også det er mere udfordrende og spændende end nogensinde før. Og alt peger på, at det er fornuftigt at udvide dette gavnlig samarbejde. Islands Nationalarkiv har i mange år lagt vægt på det nordiske samarbejde og har i de seneste år foreslået det udvidet.

Jeg vil nævne fire instanser, som Islands Nationalarkiv hoster eller på anden måde leder p.t. I 2016 besluttede rigsarkivarerne at udvide samarbejdet på lederniveau. I år mødes for første gang rigsarkivarerne sammen med vicedirektørerne. Mødet afholdes i Island og varer i to dage, 22.–23. maj, hvor vi diskuterer mange forskellige generelle emner, det nordiske samarbejde og en mulig udvidelse af det. Det ser vi frem til.

Det andet tiltag begyndte allerede i 2012. Siden da har de nordiske rigsarkiver arbejdet på at få oprettet en fælles nordisk netportal. Efter at have gennemført et forprojekt, er vi nu midt i et nyt projekt, der indebærer udarbejdelsen af *Nordisk Arkivportal*, som lanceres 6. juni måned i år, i forbindelse med det norske rigsarkivs 200 års jubilæum.

I august 2017 arrangerer Island de *Vestnordiske Arkivdage*. Da mødes arkivmedarbejdere fra Grønland, Færøerne og Island for i tre dage at diskutere arkivernes udfordringer og samarbejdet i det vestlige Norden.

Det fjerde arrangement er *Nordiske Arkivdage*, som Island hoster i 2018. Konferencen afholdes 24.–25. maj på Hotel Hilton Reykjavík Nordica. Vi er parate til at modtage op til 500 deltagere. I er alle sammen hjertelig velkomne!

Digitalisering af 250 års kolonihistorie

Julie Avery

I næsten 250 år var Danmark kolonimagt i Vestindien. Der er bevaret et helt unikt materiale i form af protokoller, breve, slavelister, beskrivelser og illustrationer. Den 1. marts lancerede Rigsarkivet et nyt Dansk Vestindien site med adgang til mere end 1 km kilde-materiale fra kolonitiden. Kildernes detaljerighed er enorm og gør det muligt at få en enestående indsigt i livet på de vestindiske øer.

I en årrække har en række medarbejdere på Rigsarkivet arbejdet målrettet på scanne og digitalisere de historiske kilder fra den danske kolonitid. Det drejer sig om ca. 1,3 hyldekilometer arkivalier – omtrent 12.913 arkivæsker og mere end 5. millioner digitale billeder af dokumenter.

Digitaliseringsprojektet "Dansk Vestindien – kilder til historien" startede tilbage i 2013 i anledning af, at det i 2017 er 100 år siden, at Danmark solgte de tre vestindiske øer til USA. Projektet blev gjort muligt med støtte fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal samt en bevilling fra Kulturministeriet. Den 1. marts kunne kulturminister, Mette Bock, og rigsarkivar Asbjørn Hellum så klippe den røde snor og trykke på knappen til lanceringen af Rigsarkivets nye Vestindien site: <http://www.virgin-islands-history.org/>

■ Rigsarkivet har med støtte fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal og Kulturministeriet markeret året ved at formidle de originale dokumenter og kilder samt historien om kolonitiden. Nu er der adgang til kilderne på nettet – også Oxholms smukke og detaljerede kort.

Dermed blev der givet adgang til materialet online for alle interesserede – i såvel Danmark som på De Amerikanske Jomfruøer. Kilder, som alle interesserede kan dykke ned i på nettet, kaster lys over slavernes forhold, undertrykkelse, barbariske straffe såsom piskning og de mange skæbnefortællinger. De fortæller også om guvenør Peter Von Scholten, den sorte nationalhelt; arbejderlederen David Hamilton Jackson, om ejendomsforhold og økonomi. Til sammen giver materialet en enestående indsigt i historien

for historikere, fra det vestindiske og danske samfund og for de efterkommere, hvis forfædre levede og døde i kolonien.

Flere af arkivalierne fra kolonitiden er på UNESCOs liste over skriftlig verdenskultur og dermed er digitaliseringsprojektet, også i international sammenhæng, et vigtigt projekt.

En grænseflade til fortiden

Efter 250 år under dansk herredømme blev de vestindiske øer; St. Thomas, St. Croix og lille St. Jan,

så solgt til USA. De blev overdraget den 31. marts 1917 efter en folkeafstemning i Danmark den 14. december 1916. Folkeafstemningen var en ny mulighed, der var blevet skrevet ind i Danmarks grundlov af 1915. Det var ligeledes i 1915, at kvinderne fik stemmeret og således kunne stemme på lige fod med mænd omkring salget af øerne, der altså udgjorde den første folkeafstemning af sin slags i Danmark. Resultatet kender vi, det blev et ja til at overdrage de vestindiske øer til USA for den nette sum af 25 millioner dollars. Dette blev beseglet med USA's præsident Woodrow Wilsons underskrift i en traktat, der er bevaret på Rigsarkivet. Inden overdragelsen af øerne fandt sted, sørgede den danske statsadministration for at protokoller og andre arkivalier blev bragt til Danmark. Med digitaliseringsprojektet er alt dette nu blevet tilgængeligt online for interesserede.

Det er Rigsarkivets håb, at vi med digitaliseringsprojektet, og de millioner af arkivalier der er blevet tilgængelige, kan få flere til at interessere sig for Danmarks kolonihistorie og for arbejdet med originale kilder. Kolonihistorien udgør et vigtigt kapitel i Danmarks fælles hukommelse – også selv om det er et mørkt kapitel i historien. Mange har allerede har kastet sig ud i at søge i kilderne. Sitet sigter ikke kun mod forskere og historikere, men også mod den bredere historieinteresserede befolkning og skolerne. På sitet bliver kolonihistorien f.eks. formidlet via tematiske artikler og digitale tidslinjer, samt ved at forsøge at gøre de håndskrevne dokumenter lettere at læse og gøre dem søgbare. Der findes også en indgang til undervisningsmateriale til skolerne, hvor lærere og elever kan arbejde med den danske slavehandel. Så digitaliseringsprojektet og det nye site lever på alle måder op til Rigsarkivets erklærede mål om at bygge bro mellem fortid, nutid og fremtid. Med et projekt af denne type bliver budskabet både tydeligt og synligt, og Rigsarkivet har da også fået fin taletid i pressen. Dette skyldes ikke

■ Fra slutningen af 1600-tallet havde Danmark en koloni i Vestindien. Formålet med besiddelsen var at dyrke sukkerrør på St. Croix ved hjælp af afrikanske slavegjorte. Der var også en omfattende international handel og søfart på St. Thomas. Råsukkeret blev sendt til Danmark, hvor sukkerraffinaderierne sørgede for den videre bearbejdning. Efter ophævelsen af slaveriet i 1848 gik økonomien stærkt ned ad bakke. Det var medvirkende til at øerne St. Thomas, St. Croix og lille St. Jan blev solgt til USA i 1917 for 25 millioner dollars.

Foto:

Tom Jersø, Rigsarkivet.

mindst vores dygtige forskere på projektet og deres store viden.

Frivillige indtastere gør kilderne mere søgbare

Arbejdet med sitet er dog ikke slut med lanceringen den 1. marts. Rigsarkivet fortsætter arbejdet med tilgængeliggørelse og nemmere søgning af kilderne på sitet og på Arkivalier Online. Dette sker i samarbejde med en skare af frivillige, der indekserer, transkriberer og oversætter kilderne til engelsk. Samtidig arbejder de frivillige på at taggede dokumenter, der kan bruges til slægtsforskning, så man kan søge på blandt andet personnavne og stednavne.

Langt de fleste af de dansk vestindiske arkivalier er jo skrevet på dansk med gotisk håndskrift. Dermed ligger der en stor opgave for Rigsarkivet i at transkribere og oversætte dokumenterne. De frivillige, der samarbejder med Rigsarkivet, sidder ikke kun i Danmark men også andre steder i verden. De kan tilgå materialet på nettet, så det kræver

kun en netforbindelse at komme i gang med indtastningen. Det gælder både Dansk Vestindien projektet og de andre af Rigsarkivets indtastningsprojekter, som findes på denne portal: <https://cs.sa.dk/collection/3>

I februar rejste udvalgte medarbejdere fra Rigsarkivet til øerne St. Croix og St. Thomas for at undervise de lokale i dansk til arkivbrug, tyding af gotisk håndskrift samt hvordan man kan søge i de mange millioner arkivalier fra Dansk Vestindien. Interessen for disse workshops var overvældende stor og på begge øer var der ventelister. Formålet med disse workshops er at give flere beboere på De Amerikanske Jomfruøer endnu bedre mulighed for at bruge de vestindiske kilder til eksempelvis slægtsforskning.

Skribenten är lokalredaktör för Nordisk Arkivnyt, presseansvarlig og kommunikationskonsulent ved Rigsarkivet

"Det er os med originalerne ..."

Ronja Hougner Vejdegren

"Det er os med originalerne ..." stod der på det 6x4 meter lange banner, der markerede bagvæggen på Rigsarkivets 36 m² store stand ved Historiske Dage i Øksnehallen i København. Sammen med 65 andre udstillere var der stillet op til et brag af et weekendarrangement der belyste historien i mange forskellige perspektiver og former.

Historiske Dage

For tredje år i træk blev der lørdag den 25. og søndag den 26. marts 2017 afholdt Historiske Dage i Øksnehallen i København. Historiske Dage er et weekendarrangement der har til formål, at øge interessen i den brede befolkning for historien og her igennem øge bevidstheden om, hvem vi er, hvad der har formet os og hvilke kræfter der påvirker os og skaber forandringer og udvikling.

Det store tilbagevendende arrangement omfatter et bredt sammensat historisk marked med formidling af ny viden om gamle begivenheder gennem optræden, debat, samtale, foredrag og historiske shows suppleret med udstillinger, aktiviteter og informationsboder fra museer, arkiver, medier, forlag og foreninger samt forhandlere af historiske varer og produkter. I modsætning til andre historiefestivaler handler Historiske

■ Sådan så der ud i Rigsarkivets stand, aftenen inden den blev fyldt med glade og historieinteresserede gæster.

Foto: Ronja Hougner Vejdegren.

Dage ikke om én historisk periode eller begivenhed. Historiske Dage ønsker at tilbyde det bedste inden for formidlingen af historien i al sin mangfoldighed.

Rigsarkivet var i år stærkt repræsenteret i et univers, hvor historieinteresserede kulturforbrugere kan lade sig inspirere af aktuelle historiske temaer, foredrag, film og debatter (fra fire scener) og opleve stande fra de mange museer, arkiver, forlag, medier, foreninger mv., der arbejder med og præsenterer

historien på en spændende og tidsvarende måde.

Quiz, badges, crowdsourcing og arkivoplevelser

Hvordan formidles arkivers mange skatte (og viden om dem), fortællinger og projekter bedst muligt på en kæmpe historiefestival? Det var nogle af de spørgsmål som arbejdsgruppen stillede sig selv i planlægningen. Vi havde booket den største stand og skulle beslutte hvad der skulle ske i løbet af de to dage. På

festivalen kommer folk i alle aldre, der kommer gæster der udmærket kender til den arkivalske verden og andre der slet ikke gør. For at ramme bredest muligt skulle der altså ske lidt af hvert.

Det endte med at Rigsarkivets stand blev inddelt i forskellige centre, som de mange gæster frit kunne bevæge sig rundt mellem. Grundideen var, at skabe et hyggeligt rum, der kunne minde lidt om en gammel læsesal. Der var blevet kørt møbler ind fra det gamle Landsarkiv på Jagtvej og fem gamle arkiv-egeskabe var med til, at kreere den rette stemning.

De engagerede medarbejdere der sørgede for at gæsterne fik en god oplevelse, kom fra hele landet og fra forskellige afdelinger – sågar søjler i Rigsarkivet. Der var generelt en rigtig god stemning og der var god mulighed for at tale sammen med kollegaer på tværs af organisationen, som man muligvis ikke taler så meget med til dagligt. Der var også tilknyttet to frivillige til standen, der begge udviste stor entusiasme til opgaven. Rigsarkivet var også flot repræsenteret på de fire scener, hvor blandt andre Peter Birkelund talte om Anden Verdenskrig og Arkivgutterne, Kenn Tarbensen og Jørgen Mikkelsen, kom med spændende arkivhistorier fra sine finurlige bagsider på Politiken.

■ De populære kahoot-quizzes kørte hele dagen. Quizzen var baseret på dokumenter fra Rigsarkivets samlinger. Foto: Lasse Dahl Birch.

■ Den nyligt scannede folketælling af 1940 blev flittigt benyttet til de der var nysgerrige på hvem der havde boet i deres hus eller lejlighed for 77 år siden.

Foto: Ronja Hougner Vejdegren.

På Rigsarkivets stand kunne gæsterne:

1) Prøve deres historiske viden i en arkivalsk Kahoot-Quiz

"Hvornår blev den første folketælling lavet i Danmark?" Der var bestemt liv og leben omkring den kahoot-quiz der kørte på en skærm ude i den ene side. De mange quizzende gæster, ville alle frygtelig gerne vinde. Præmien var et smukt café latte arkivkrus, med tryk som det på banneret. Allerede inden weekenden var der gået rygter i byen om de fine krus.

2) Høre om crowdsourcing

Fængslende historier blev berettet, da et helt nyt indtastningsprojekt blev indviet. Nu er det muligt at indtaste kriminalregistre, hvilket blev fejret med vand, brød og klipning af

■ Der blev lavet badges i lange baner og de vakte stor begejstring hos både unge og gamle festivaldeltagere.

Foto: Ronja Hougner Vejdegren.

rød snor. For at belyse projektet og de mange indtastningsprojekter som Rigsarkivet har lanceret, var der blevet lavet en kæmpe foto-stat med forbrøderfotos og dertilhørende tekst.

3) Få kyndig vejledning i arkiv-brug
Et 'arkivar-skrivebord' var stillet op med det formål at vejlede i Rigsarkivets samlinger. Mange gæster i standen fik også hjælp til at finde ud af hvem der havde boet i deres huse og lejligheder i 1940.

4) Få et helt særligt arkivbadge
En lille pige stod og pegede ned på de mange badges. "Jeg vil gerne have et med JEG <3 Rigsarkivet ... for det gør jeg" udbrød hun begejstret. Den nyligt indkøbte badgemaskine var rødglødende og meget populær blandt de yngre gæster, der selv kunne lave sit favoritbadge. Gæsterne kunne vælge mellem forskellige arkivalske motiver, heriblandt en elefant fra kongeloven og seglet fra Grundloven af 1915. De ældre ville gerne have et badge hvorpå der stod skrevet: "Jeg er også en original" og et magasin

hvor man kunne se plancherne fra udstillingen "Din historie er danmarkshistorie".

5) Få en autentisk arkivoplevelse
Den primære oplevelse ved at komme på arkiver er at få adgang til de mange skriftlige levn og beretninger der vidner om, hvor vi kommer fra og hvem vi engang var - også i helt analog form. Da vi af gode årsager ikke kunne have de mange originaler med ud af deres trygge og bevarende rammer, måtte der tænkes i nye baner. Derfor havde vi lavet temabase-rede arkivæsker med reelt indhold, så de besøgende kunne gå på arkiv-opdagelse i de brune æsker. Vi havde tænkt meget i stofligheden i de kreative kopier. Mange kiggede med stor fornøjelse i krimikassen, den kongelige kasse, den pornografiske kasse og i brevkassen.

At tænke ud af arkivæskan

Alle der arbejder med arkivalsk formidling ved, at det til tider kan være en udfordring at nytænke den tra-

ditionsrige side af arkiver og arkiv-brug. At deltage i en festival som Historiske Dage er derfor en kærtkommen mulighed til formidle på nye måder. Historiske dage oplevede i 2017 besøgsrekord med 9000 historieinteresserede besøgende, og Rigsarkivets stand brillerede i den efterfølgende spørgeskemaundersøgelse blandt gæsterne. Vi nåede vores mål – at sætte arkivalier i spil til flere og formidle aspekter af Rigsarkivets virke på både nye og traditionelle måder. Det er vigtigt at formidle arkivernes samlinger og virke – det er nemlig os med originalerne...

Skribenten er arkivar, skoletjeneste og udstillingsansvarlig ved Rigsarkivet

Utställningen Pro Finlandia – Finlands väg till självständighet

kan beskådas även i Italien under självständighetens jubileumsår

Hilla Okkonen

Fredagen den 24 mars ägde en högtidlig mottagning rum i Finlands institut i Rom, Villa Lante, med anledning av republiken Finlands hundraårsjubileum. Evenemanget var särskilt avsett för de italienska

Finlandsvännerna, som var väl företrädde bland de drygt hundra gästerna; många hade också valt att bära finska hederstecken. Kvällens hedersgäst var statsminister Juha Sipilä. Mottagningen som arrangerats av Finlands ambassad i Rom tillhandahöll också världiga ramar för öppningen av den italiensk-

språkiga versionen av utställningen Pro Finlandia, där Finlands väg till självständighet belyses ur ett internationellt perspektiv. I denna version av utställningen har fokus lagts på Finlands relationer med Italien och Frankrike genom historien. Renässansbyggnaden Villa Lante erbjöd en ståtlig första haltpunkt för nämnda vandringsutställning.

De goda bilaterala förbindelserna mellan Finland och Italien framhölls i de festtal som hölls under mottagningen. I sitt svarstal till statsministern hänvisade italienske utrikesministern Angelino Alfano till finnen Herman Liikanen, den *garibaldino finlandese* som 1861 sällat sig till Garibaldi's trupper för att delta i Italiens enande. Liikanens byst, en av många garibaldiners, är belägen strax utanför porten till Villa Lante. Statsminister Sipilä framhöll i sitt tal det goda finländsk-italienska samarbetet inom t.ex. ekonomin och konsten. Sipilä påminde även om Italiens betydelse för knytandet av Finland till den västeuropeiska kulturkretsen.

Statsminister Sipilä deltog dagen därpå, lördagen den 25 mars i festligheterna med anledning av att det förflutit 60 år sedan undertecknandet av Romfördraget. Frihandelsavtalet, som undertecknades 1957, innebar startskottet för

■ Vid öppningen av affischutställningen Pro Finlandia i Rom företrädde Riksarkivet av riksarkivarie Jussi Nuorteva och forskningsdirektör Päivi Happonen, vilka här ställt sig för fotografering tillsammans med chefen för Finlands institut i Rom FD Tuomas Heikkilä (längst till höger). Utställningen har producerats av forskare Pertti Hakala vid Riksarkivet.
Foto: Finlands institut i Rom/Villa Lante.

■ Stämningen var hög under mottagningen på Finlands ambassad. I förgrunden ses finska statsministern Juha Sipilä (till höger) i glatt samspråk med inbjudna gäster.

Foto: Statsrådets kansli.

Europeiska ekonomiska gemenskapen (EEC); samtidigt undertecknades också europeiska atomenergiavtalet. Dessa två avtal brukar vanligen kallas Romavtalen. I samband med festligheterna undertecknade ledarna för 27 av Europeiska Unionens (EU) medlemsländer och cheferna för unionens organ en gemensam deklaration om EU:s framtid.

Affischutställningen Pro Finlandia kommer att turnera i Italien under jubileumsåret 2017. Nästa etapp efter Villa Lante blir Finlands ambasad i Rom.

Skribenten är assistent och kulturkoordinator vid Finlands ambassad i Rom

Människonära perspektiv på finska inbördeskriget 1918

Nelly Laitinen

Det pågående jubileumsåret i Finland p.g.a. att landet varit självständigt i 100 år har åter lyft fram de traumatiska händelserna i början av denna period. Två lärda sällskap i Finland har med gemensamma krafter utgett en bok om året 1918 som riktar sig till landets samtliga högstudier och gymnasier.

När Finland efter 700 år av svensk tillhörighet (–1809) och hundra år av rysk (1809–1917) förklarade sig självständigt i slutet av 1917 skedde det i ett läge som tillspetsades i januari 1918. Klyftan mellan de borgerligt sinnade som hade makten och den arbetande klassen delade Finlands folk i två läger: högersinnade vita och socialistiska röda. De hade olika syn på hur det nya självständiga landet skulle styras.

■ Alla informativa texter (anvisningar m.m.) är på två språk, medan själva arkivmaterialet återges på originalspråket – finska eller svenska.

Foto: Nelly Laitinen.

Traumatiskt inbördeskrig som berörde många

Den 27 januari 1918 utbröt ett inbördeskrig, som på bägge sidor kom att involvera ca 100 000 man.

Den röda sidan stöddes av några tusen ryska soldater medan den vita fick hjälp av frivilliga från Sverige. Den mest betydande hjälpen kom dock från Tyskland; tysk militär till ett antal av ca 15 000 man anlände i

början av april för att stöda den vita sidan. Därefter tog kriget ganska snabbt slut och den vita sidan avgick med segern i mitten av maj.

Totalt kom kriget att skörda 38 000 dödsoffer, till 75 % röda. Vid krigets slut hade antalet röda krigsfångar stigit till ca 80 000 personer, bland dem även kvinnor och t.o.m. barn. De satt inspärrade i fångläger på olika håll i landet. Under

sommaren 1918 dog upp till 14 000 internerade röda fångar av sjukdomar och svält.

Finska inbördeskriget 1918 förblev i decennier den segrande sidans krig. Den vita sidans version av historien var den som man officiellt uppmärksammade och lärde ut. Ända fram till andra världskriget firades de vitas segerdag årligen den 16 maj med pompa och ståt. Först på 1960-talet började man uppmärksamma de nedtystade rödas offer och ifrågasätta den vedertagna historien. Även den förlorande partens upplevelser blev stegvis en del av det finländska kulturarvet.

Till kulturarvets viktigaste uppgifter hör att skapa möten över tid. Genom att lyfta fram arkivmaterial och röster ur arkiven kan man belysa även svåra händelser i det förflutna på ett mångfacetterat och polyfont sätt. Det är viktigt att visa att det inte alltid är andra som råkar ut för svåra, obegripliga, våldsamma eller skrämmande situationer; att sådana också finns i vår egen historia, att våra egna släktingar upplevt dem för bara hundra år sedan. Och framför allt: att det förgångna upplevts av tänkande och kännande människor; att historia inte är bara något man läser om, utan att historien genomlevs.

■ Livet går vidare. Läroboken om finska inbördeskriget har försetts med en pärmbild som återger läget i Tammerfors efter att striderna bedarrat. Skannad av Pertti Hakala.

■ Det visuella uttrycket är viktigt och fokus har i hög grad lagts på den enskilda individen. Soldaten i det vita Finlands armé Rabbe Wrede stupade vid 22 års ålder. Hans anteckningsbok blev genomborrad av den dödande kulan. Foto: Nelly Laitinen.

Arkivpedagogik för samtliga högstadie- och gymnasieelever

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) och Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS) gemensamma stora satsning under märkesåret 2017 är den tvåspråkiga arkivpedagogiska läroboken 1918. *Minä olin siellä - Jag var där* som med hjälp av autentiskt arkivmaterial belyser hur krig påverkar samhället och individen. Boken riktar sig primärt till grundskolans årskurser 7–9 och till gymnasiet. Arkivmaterialen omfattar berättelser, material och minnen om röda och vita, barn och vuxna, civila och soldater, svensk- och finskspråkiga – allt för att ge en så mångsidig bild som möjligt av hur kriget 1918 upplevdes av samtiden. Ransoneringskuponger, tidningsur-

klipp, intyg och andra officiella dokument men också personliga berättelser, fotografier, akvareller, teckningar, dagböcker och brev ger en inblick i hur det var att leva i krigets Finland för hundra år sedan. Den tvåspråkiga utgåvan påminner om att Finlands historia skrivits på (minst) två språk och att inbördeskriget berörde alla oberoende av modersmål.

Inkörsporten till tolkning, förståelse och empati bereds i boken av en uppsättning källkritiska frågor och arbetsuppgifter som anknyter till materialet. Frågorna vägleder arbetet med källorna och gör att det knepiga arkivmaterialet kommer till sin rätt; det kan vara subjektivt vinklat och innehålla luckor, motstridig information eller propaganda. I arbetsuppgifterna dras även paralleller till nutiden, till det allmänmänskliga och till sinnevärlden, för att göra de historiska händelserna angelägnare på ett känslomässigt plan. Ofta handlar det om sinnen och kroppens upplevelser; om hunger, trötthet, smuts, lukter, smärta. Eleven får, utöver de vanligaste källkritiska frågorna om upphov och syfte, även fundera på frågor såsom: vilka känslor förmedlar texten? Vilka sinnesintryck hittar du i texten? Hur hade du själv reagerat i motsvarande situation? Finns det något som förvånar dig eller något du inte förstår? Att leva sig in i situationen kan vara en väg till större förståelse för liknande fenomen i den egna samtiden.

Mångsidig användning inom flera läroämnen

Boken kan komplettera undervisningen i modersmål, historia, finska eller svenska. Alla texter av allmän informativ karaktär (inledningstexterna, bildtexterna, råden för källkritisk granskning och arbetsuppgifterna) är på två språk, medan det unika arkivmaterialet är på finska eller på svenska. Det är upp till läraren själv hur boken används; man kan jobba med den på ett språk eller på två, med några utvalda avsnitt eller med hela boken, självständigt eller i grupp. Boken är framtagen med tanke på största möjliga flexibilitet, i

■ Röda fångar på torget i Tammerfors i april 1918. Foto: Svenska litteratursällskapet.

■ Förlagsredaktör Hedvig Rask, förste arkivarie Nelly Laitinen och enhetschef Johan Pyy vid Svenska litteratursällskapet inspekterar boken som nyss anlänt från tryckeriet.

Foto: Pia Lindholm.

enlighet med de ämnesöverskridande mål och färdigheter som angetts i den nya läroplanen för grundskolan.

Tack vare understöd från Svenska kulturfonden i Finland skänker SLS och SKS 25 exemplar av boken till varje grundskola i Finland (årskurs 7–9), samt till alla gymnasier. Även alla kommunala bibliotek i landet får var sitt exemplar. Boken går inte att köpa men är tillgänglig för läsning och nerladdning via SLS webbplats

www.sls.fi (eller direkt www.1918.finlit.fi) där det också på sikt kommer att finnas mer digitaliserat källmaterial om 1918.

Skribenten är förste arkivarie med särskilt ansvar för arkivpedagogik vid Svenska litteratursällskapets arkiv

Helsingfors stadsmuseums fotosamling blev fritt tillgänglig

Pertti Hakala

Den Open Access-policy som antogs av statsminister Jyrki Katainens regering i juni 2011, också i syfte att främja digital företagsamhet, har lett till att allt fler aktörer i dag tillhandahåller material i digital form via webben – kostnadsfritt. Finska riksarkeivets digitalarkiv är, med ytterst få undantag, helt fritt tillgängligt och vem som helst kan ladda ner material med hög resolution för använd-

ning t.ex. i tryck. Försvarsmakten i Finland gjorde för något år sedan sitt bildmaterial från landets senaste krig 1939–1945 fritt tillgängligt (se NA 2/2013); det enda villkoret var att bildkällan (SA-Bild) alltid skulle anges (s.k. CC BY-licens). Även privata aktörer såsom Svenska litteratursällskapet i Finland lägger ut alltmer bildmaterial med hög resolution på webben, för fri tillgång.

Museisektorn i Finland har däremot till helt nyligen inte i nämnvärd grad låtit sig påverkas av denna

trend. Det är i och för sig inte svårt att förstå; för t.ex. Museiverket i Finland utgör bildsamlingarna en inte obetydlig inkomstkälla. Flera konstmuseer har till dags dato inlagit en likadan hållning, vilket kan vara en förklaring till den rätt ringa tillgången på historiskt bildmaterial från Finland på gratissajter som Wikimedia Commons. (Det samma kan i och för sig sägas om de skandinaviska länderna.) Läggs material ut sker det vanligen med lämpligt låg resolution.

■ Tyska luftskeppet Graf Zeppelin besökte 1930 också Helsingfors.

Foto: Rafael Roos/Helsingfors stadsmuseums fotosamling.

Helsingfors stadsmuseums beslut i april 2017 att lägga ut museets hela fotosamling på webben har i ett slag gjort en bildskatt på ca 45 000 fotografier tillgänglig för var och en i tryckduglig form. I och med detta beslut blir också pionjären inom fotodokumentation av stadsmiljöer Signe Brander (1869–1942) fotografier från 1900-talets första decennier fritt tillgängliga. Brander anställdes i tiden av bl.a. statsarkivarien Reinhold Hausen för att dokumentera det tidiga 1800-talets Helsingfors som i snabb takt höll på att ge vika för nyare bebyggelse. Fotografisamlingen omfattar en lång tidsperiod; de äldsta fotografierna är från 1840-talet, de nyaste från 2000-talet.

Enligt museichef Tiina Merisalo är det fråga om ett logiskt steg i strävandena att göra stadsmuseet mer tillgängligt för gemene helsingforsbo. Samtidigt bereder man möjligheter för utveckling av olika tillämpningar, inklusive kommersiella dito. Merisalo hänvisade också till att be-

■ Vy från Riksarkivet mot Nikolajgatan (sedan 1928 Snellmansgatan) en slaskig vårvinterdag 1907. Foto: Signe Brander/Helsingfors stadsmuseums fotosamling.

slutet var i linje med liknande beslut av betydligt större museiaktörer inom västvärlden.

Helsingfors stadsmuseums beslut har hälsats med tillfredsställelse i massmedia. Fotosamlingen

är tillgänglig via sajten <https://helsinkikuvia.fi>. Vid användning av bildmaterialet bör källan anges, enligt principen för s.k. CC BY-licens.

Fortsatt åtstramning efter avtal mellan arbetsmarknadsparterna

Pertti Hakala

Statsminister Juha Sipiläs treparti-regering godkände den 14 juni 2016 ett arbetsmarknadsavtal där parterna överenskom om förlängningar av arbetstiden, höjning av löntagarnas pensionsavgifter samt deras premier för arbetslöshetsförsäkringar och t.o.m. nedskärningar av lönerna med 2–3 %. De sistnämnda drabbar endast de statligt och kommunalt anställda, dvs. även de flesta arkivan-

ställda i Finland. Enligt det ingångna avtalet gäller lönesänkningen åren 2017–2019.

Detta avtal, som går under benämningen konkurrenskraftsavtalet, fick regeringen att återta det än mer drastiska åtgärdsprogram som redan aviserats. Syftet med avtalet är att förbättra företagens konkurrenskraft, sätta fart på exporten och få mer arbete i Finland. Landets offentliga ekonomi är i kraftig obalans, trots kraftiga nedskärningar av antalet statsanställda vilka för det finska

Riksarkivets del flera gånger redovisats i Nordisk Arkivnyt.

Att beskedet om lönesänkningarna mottagits med förstämning också bland de arkivanställda säger sig självt.

Skribenten är fackligt ombud för akademiskt utbildade vid Riksarkivet/Helsingfors

Vidkun Quisling

– militärattaché i Helsingfors 1919–1921

Lars Westerlund

Sommaren 1919 sökte generalstaben i Norge en underrättelseofficer med stationering som militärattaché i Finland. Bland de sökande fanns generalstabskaptenen *Vidkun Quisling* (1887–1945), senare världskänd som ledare för Nasjonal Samling och ministerpresident i den s.k. nationella regeringen 1942–45. Quislings två och ett halvt år långa vistelse i Helsingfors är en mindre känd period i hans liv, kraftigt överskuggad som den framstår av hans senare mycket mer lyskraftiga skeden. Quislings rapporter och skri-

velser 1919–21 från Helsingfors till Generalstaben i Norge är emellertid många och belyser hans verksamhet som militär observatör och diplomat.

Karriärdiplomaten

Framom flera sökande blev det Quisling som utsågs till "etterretningsoffiser" och han anlände i september 1919 med båt och tåg till Helsingfors över Stockholm och Åbo. Särskilt tre omständigheter fällde veterligt utslaget till Quislings fördel: han talade ryska, han var en av Norges främsta Rysslandsspecialister och han var återhållsam med alkohol. Det sista var en egenskap UD satte värde på hos sin diplomat i ett

värdland där spriten flödade trots gällande förbudslag och Helsingfors var huvudort för den illegala hanteringen.

Vid denna tid var den ambitiösa generalstabskaptenen dock inte den Quisling som eftervärlden lärt känna, det var något han blev först 1929 då han började politisera. Under sin Helsingforstid framstod Quisling som en karriärdiplomats, korrekt, hovsam och väl påläst. Också till underrättelseverksamheten förhöll han sig med åtminstone formell distans. Vid de ofta förekommande militärparaderna var han på plats, iförd sin blänkande officersuniform för att göra sina kritiska iakttagelser. Den egentliga underrättelseinhämtningen lät han sina underordnade sköta. Quisling själv var punktlig, metodisk och pålitlig, om än inte särskilt energisk.

Det norska sändebudet *Andreas Urbye* besökte då och då Norge varvid Quisling som legationens andre man fem gånger fungerade som *charges d'affaires*. Någon särskilt hög uppfattning om de finländska ledarna fick Quisling inte: de finska ståndpunkterna avläste han som överdrivna. Stämningen i landet var chauvinistisk med finsk nationalism och storfinsk agitation. Quisling hade för sin personliga del i slutet av 1910-talet och största delen av 1920-talet en image som både Sovjetvänlig och arbetartillvänd – utan att för den skull vara någon vänsteraktivist.

■ Vidkun Quisling (längst till vänster) med officerskamrater vid Gardarmoen år 1912.

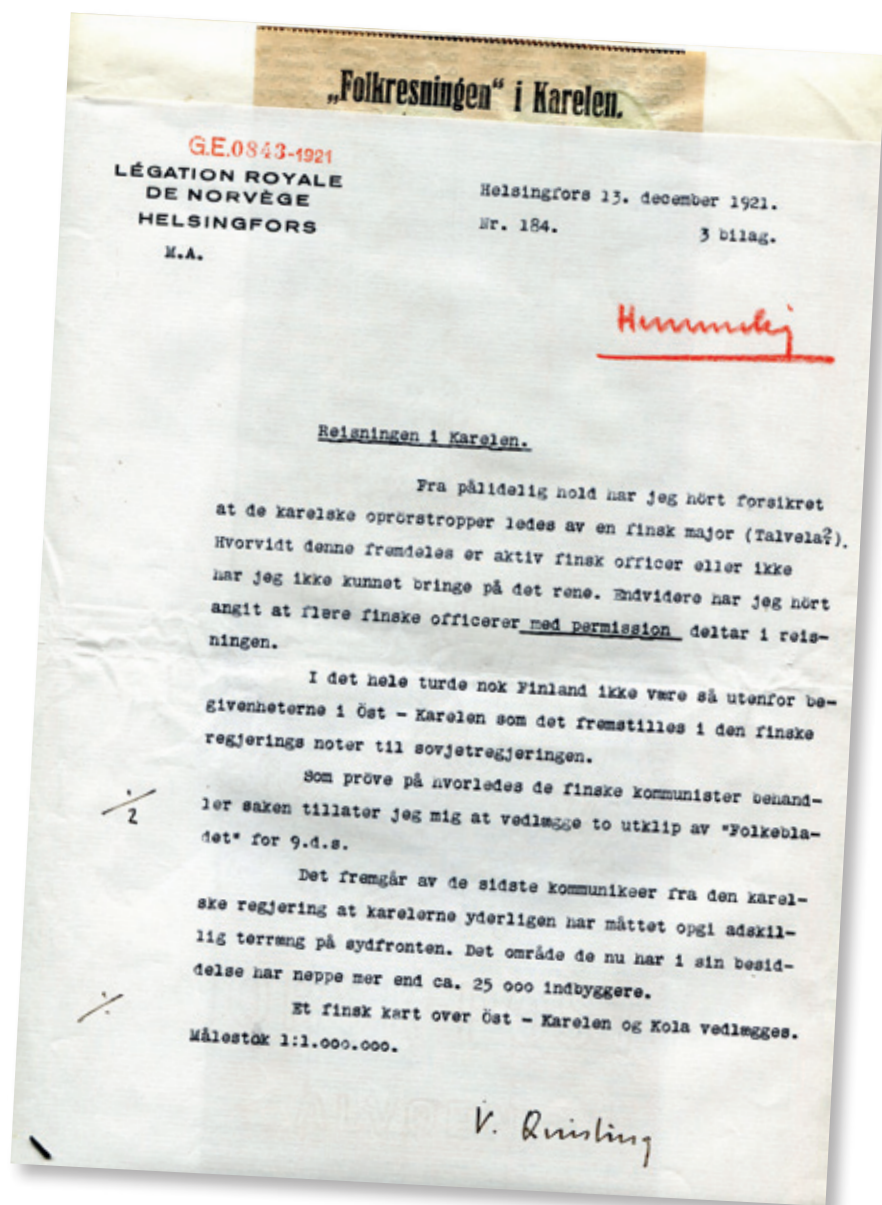
Foto: Norska Riksarkivet.

Helsingfors som utkiksplats

Under några månader sommaren och hösten 1918 hade Quisling tjänstgjort som militärattaché i Petrograd. Förhållandena där blev dock så svåra att den norska beskickningen lades ned vid årets slut. Istället utvecklades Helsingfors som stationeringsort. Staden erbjöd en utomordentlig diplomatisk utkiksplats. Det hände nämligen ovanligt mycket i omgivningarna under Quislings tid som militärattaché. Hösten 1919 företog den exilryska Nordvästarmén under generalen *Nikolaj Judenitj* sin misslyckade offensiv mot Petrograd, sommaren 1919 utövade brittiska flottan under generalen *Sir Hubert Gough* sin blodiga kanobåtsdiplomati i Östersjön med förödande torpedbåts- och flyganfall mot Kronstadt, i Baltikum förde generalen *Rüdiger von der Goltz* 1919 krig mot letter och ester med sina tysk-ryska trupper, Finland och Sovjetunionen slöt freden i Dorpat 1920, förvärvet av Petsamo väckte finsknationell hänförelse då Finland blev "oceanstat", våren 1921 utbröt Kronstadtupproret och hösten 1921 föll Nationernas Förbunds avgörande ifråga om Ålandsöarna.

Underrättelseofficerarna vid Norges Helsingforslegation fick knoga för att hinna med bevakningen av allt. De rapporter som sändes till Generalstabens i Kristiania var emellertid fylliga, initerade och adekvata. Detta gällde såväl de militära och politiska händelserna i närregionerna som den trassliga inrikespolitiken i Finland och det djupa splitet inom den finländska officerskåren. Kort sagt upprätthöll Norge en god diplomatisk Finlandsbevakning.

Den norska legationen verkade till en början i hyrda utrymmen vid Andreegatan 17 (senare Lönnrotsgatan) i Kampen och senare vid Glogatan 4 b strax bakom Hotel Kämp. Då en egen fastighet förvärvades vid Hornsvägen 1 (senare Rehbindervägen 17) i stadsdelen Eira deltog Quisling hösten 1921 i förberedelserna. Själv hyrde Quisling en tvårummare som privatbostad hos en pensionerad överste.

■ Militärattachén Vidkun Quisling försåg sin hemliga rapport om folkresningen i sovjetiska Ostkarelen med flera bilagor, inklusive ett urklipp ur finska vänstertidningen "Folkbladet". Rapporten till den norska generalstabens underrättelsekontor sticker inte under stol med de finska officerarnas roll i detta sammanhang. Foto: Norska Riksarkivet.

Kontorsbiträdet Nini Bø

Urikesdepartementet sände *Nini Bø* till Helsingforslegationen som kontorsbiträde – och med henne inledde Quisling någotslags retarderat förhållande. Hon var konstnärligt lagd med en romantisk läggning och nästan dyrkade Quisling. Bägge var de prästbarn. Men Quisling ägde ingen stor social begåvning. Trots sina 31 år var han närmast blyg, blev lätt generad i sällskap, rodnade, dan-

sade inte och gav ett abstrakt och teoretiskt intryck.

Nini betraktade sig som hemligt förlovad, men Quisling drog i början av 1922 på nytt iväg till Ryssland som medarbetare åt Nationernas Förbunds förste högkommissarie för flyktingar, *Fridtjof Nansen*. Bø träffade veterligen aldrig mera Quisling som inte desto mindre blev hennes öde. Hon fortsatte att beundra Quisling, gifte sig inte och engage-

■ Diplompass utfärdat till Vidkun Quisling i ett senare skede av hans liv.

Foto: Norska Riksarkivet.

rade sig omsider 1940 djupt i hans skapelse Nasjonal Samling.

Novellen om den ryske fursten Variagin

Sin lediga tid i Helsingfors använde Quisling till att tänka och läsa, han fördjupade sig i matematik, filosofi och historia. En litterär böjelse hos honom kom till uttryck i en novell han förmodats ha skrivit under Helsingforstiden. Novellen har ingen titel och har inte heller publicerats. Huvudpersonen är den ryske fursten Variagin, Quislings alter ego, en kvinnornas riddersman, tadelfri och återhållsam. Fursten förhindrar en yngre kvinna på glid att dras ned i smutsen. Novellutkastet, med handlingen förlagd till London, är i själva verket en sorts nyckelroman för Quisling var en resande eremit som mest kom i kontakt med kvinnor på sin arbetsplats.

Quisling ingick 1922 i Ryssland äktenskap med den 17-åriga Aleksandra Voronina som var kontorsbiträde på Nansens kontor. Det var ett skenäktenskap som syftade till att förhindra att Aleksandra gled ännu lägre ned. Efter ett drygt år slog Quisling upp för att 1923 "gifta sig" med Maria Pasetjnikova, också

hon kontorsbiträde i Nansens byrå i Charkov. Även om detta var en genuin kärleksrelation som blev långvarig kan det också denna gång ha varit ett "skenäktenskap". Det finns inte någon dokumentation om att Quisling vare sig skulle ha fått laglig skilsmässa från sin förra fru eller något vigselbevis rörande den andra frun. Senare i slutet av 1923 bodde alla tre, Quisling, Aleksandra och Maria, kortvarigt ihop i Paris.

Pepparattentatet – en epilog till Helsingforstiden?

I maj 1931 blev Quisling, nu major, försvarsminister för Bondeforbundet. Några månader senare utsattes han 2.2.1932 för misshandel i sitt tjänste-

rum i försvarsdepartementet, slogs i golvet, rispades med kniv i halsen och låg medvetslös en halvtimme. Händelsen är i Norge känd som pepparattentatet eftersom attentatsmännen dessutom kastade pepparpulver i ansiktet på honom.

Medan de norska tidningarna skrev braskande artiklar om incidenten förblev Quisling själv förtrogen och kunde eller ville inte förklara händelsen. Quislings biograf Hans Fredrik Dahl har förmodat att attentatsmännen var finländare. Ett par veckor tidigare hade den svenske generalstabsofficeren Willy Kleen besökt Quisling. Kleen förhörde sig om den norska inställningen till en brittisk transitering av trupper över norska hamnar i den händelse en väpnad konflikt skulle utbryta i Östersjön. Dylka idéer fanns således redan åtta år före den brittisk-franska s.k. Narvik-Luleåplanen i början av 1940.

Frågan uppstår därför huruvida också de finländare som besökte Quisling var ute i samma ärenden som Kleen? Och lät Quisling måhända dessa komma in i försvarsdepartementet efter tjänstetid för att de var gamla bekanta från Helsingforstiden? Ja, se det är en gåta ännu 85 år efter pepparattentatet. Inte heller under de förhör som hölls 1945 innan han sköts ville Quisling lämna någon full upplysning om incidenten.

◆ Skribenten är docent i rätts- och förvaltningshistoria vid Åbo Akademi

ARKIVALIERNA

Vidkun Quislings tjänsteskrivelser från tiden som militärattaché i Helsingfors ingår i Generalstaben IV:s arkiv i Riksarkivet i Oslo, RAFA-3258, serie Y09, Militærattachéene, rapporter. Privatarkivet efter Vidkun och Maria Quisling finns i Oslo universitetsbiblioteks handskriftsavdelning. Ytterligare ett voluminöst arkivbestånd med många Quislingrelaterade dokument utgörs av International Commission for Russian Relief, League of Nations Archives i FN-biblioteket i Geneve. En digitaliserad version av detta s.k. Nansenarkiv (Refugees Mixed Archival Group Nansen Fonds) finns i Riksarkivet i Oslo, <http://biblio-archive.unog.ch>

Riksarkivets 200 år markert med frimerke

Fredrik Larsen Lund

Tre år etter at Norge fikk sin grunnlov, forsto den ferske staten at den hadde behov for et riksarkiv. At kladden til grunnloven er et av dokumentene som vises på frimerket Posten gir ut for å markere Riksarkivet 200 år, er derfor naturlig.

Fredag 21. april var det stor lansering i Riksarkivet i Oslo. I anledning institusjonens jubileum ga Posten Norge ut et eget frimerke, utformet av Jørn O. Jøntvedt, som viser dokumenter fra arkivene. Det nye frimerket ble avduket av riksarkivar Inga Bolstad. Til stede var blant annet også statssekretær Bård Folke Fredriksen i Kulturdepartementet.

Skattkammer

– Å dokumentere fortiden er viktig for å skape fremtiden, og Riksarkivet er derfor en sentral institusjon for Norge som nasjon. Riksarkivet inneholder papirer som viser de viktigste hendelsene i vår historie. Blant de mest betydningsfulle er dokumentene som ble brukt under arbeidet med å skape grunnloven på Eidsvoll i 1814. At de nå kommer på frimerker, er en fin markering av Riksarkivets jubileum, sier frimerkedirektør Halvor Fasting i Posten.

De første årene var Riksarkivet beskjedent, og først i 1840 ble Henrik Wergeland Norges første riksarkivar. I tiden som har gått siden, har imidlertid Riksarkivet og de regionale

■ Frimerkedirektør Halvor Fasting i Posten (til venstre), riksarkivar Inga Bolstad, frimerkekunstner Jørn O. Jøntvedt og statssekretær Bård Folke Fredriksen viser frem frimerket som er utgitt i anledning Riksarkivets 200-årsjubileum i 2017.

Foto: Birger Morken/Posten.

statsarkivene utviklet seg til å bli viktig for å dokumentere staten Norge – og også til å bli et skattkammer for alle historieinteresserte.

Viktig samfunnsoppdrag

– Vi i Arkivverket er veldig stolte over og glade for at Posten gir ut et eget frimerke i anledning at Riksarkivet fyller 200 år. Ikke bare er det en akseptabel alder for en statlig virksomhet, men det understreker også hvor viktig samfunnsoppdraget vårt er, sier riksarkivar Inga Bolstad.

Frimerket som markerer Riksarkivets 200-årsjubileum har verdi på 36 kroner og kan brukes på vanlige brev inntil 350 gram. Det er trykket i et opplag på 360 000.

Les mer om jubileet på side 88–90.

◆
Skribenten er lokalredaktør for Nordisk Arkivnyt i Norge

Vi var alle enige om at det var en fin tur

ICA-komité møttes i Oslo

Vilde Ronge

En forklebekledd Piotr står over grytene på kjøkkenet mitt og lager polsk potetsuppe med hemmelige ingredienser. Tyske Bettina velter r  dvinsglass i forfjamselsen over de tre g  rne kattene mine som ikke liker gjester og springer mellom alles bein. Og Eugenio fra Chile sliter med jetlag og sm  sover litt helt til kransekaken med norske flagg og sm  llbongbonger med dårlige vitser og papirkrone blir sendt rundt. Det er relasjonsbygging på høyt plan i den n  valgte SPA-komiteen.

International Council on Archives (ICA) er delt inn mange ulike underseksjoner, deriblant Section of Professional Associations med den noe misledende forkortelsen SPA (har ingenting med massasje og mindfulness    gjøre). SPA er en konstellasjon av ulike typer arkivorganisasjoner og seksjonen har ca. 80 medlemmer fra hele verden. Organisasjonene representerer igjen enkeltmedlemmer. Vi i SPA-komiteen har et stort nedslagsfelt, bredt ansvarsområde og mange behov    fyller. De forskjellige arkivorganisasjonene i Norden er medlemmer av SPA, og fra Norge er både Arkivforbundet, Arkivarforeningen og Norsk Arkivråd (NA) med. Jeg representerer NA i SPA, og det er de som finansierer vervet mitt.

■ Medlemmer av ICAs SPA-komité samlet foran Monolitten av Gustav Vigeland i Frognerparken i Oslo.
Foto: Privat.

Frivillig innsats

På ICA-konferansen i Sør-Korea i september i fjor ble den nye SPA-komiteen valgt med meg som styreleder. De neste fire årene er det vi som skal sørge for at SPA når følgende mål:

SPA aims to strengthen and unite the archival profession globally and to help its member associations develop their organizations and increase their influence.

«Vi» er 12 arkiventusiaster som representerer arkivorganisasjoner fra Chile, Kina, Polen, Senegal, Frankrike, Tyskland, USA, Israel, Sveits, Nederland, Katalonia og Norge. Og selv om vi alle er lidenskapelige når det gjelder fag og profesjon, og vi samlet sett er en sterk sammensetning kompetansemessig som dekker hele spekteret av arkivenes livssyklus, må jeg stadig minne meg selv på at dette er frivillig arbeid.

Alt vi gjør skjer på siden av de «ordentlige» jobbene våre. Derfor er det viktig at vi legger ambisjonsnivået et sted som gjør at det er noe å strekke seg etter, samtidig som det er realistisk å gjennomføre. Vi må bli enige om noen få, gode tiltak som vi kan levere på i perioden 2016–2020 og som gjør en forskjell for så mange av medlemmene våre som mulig.

Komiteen møtes fysisk kun to ganger i året, og det er de årlige vårmøtene som er vår viktigste arena. Jeg var med i SPA den foregående perioden også, som vanlig styremedlem, og vet hvor essensielt det er at vi får til gode vårmøter, den eneste gangen i løpet av et år det bare er oss rundt et bord og gjerne 3–4 dager i strekk. Det er der grunnlaget legges for jobbingen resten av året.

Begeistring i Oslo

Møtestedene går på rundgang, og i år var NA og jeg vertskap. Det har vært en fryd å planlegge SPA-beøket i Oslo, og jeg kan nå, etter at alle har reist hjem, konstatere at møtet ble så produktivt og sammensveisende som jeg bare hadde turt å drømme om. Takket være velvilje, initiativ, positivitet og ønske om å bidra best mulig fra alle som deltok.

■ Siste uken i april, og et riksarkiv dekket i snø. Møtene i skogkanten i Oslo ble en eksotisk opplevelse for flere av SPA-komiteens medlemmer. Foto: Privat.

To av dagene har vi hatt møtene våre i Riksarkivet. De tilreisende var innlosjert hos nærmeste nabo på Olympiatoppen hotell. Komiteen har elsket det! Nærhet til møtene var én ting, men når man kommer fra millionbyer som Beijing, Chicago eller Paris, er skogkanten i Nordmarka rimelig eksotisk. Dessuten viste Oslo seg fra en eksemplarisk side når det gjaldt vær. For utlendingsene har det vært perfekt med sol og skyfri himmel de dagene vi var ute i byen, mens de dagene vi satt i møter kom det største snøfallet i manns minne så sent i april.

Å kunne jobbe bra sammen, spesielt når vi ikke ses så ofte, fordrer at vi kjenner hverandre litt. Derfor hadde jeg lagt opp til sosialt og kulturelt program den første dagen i Oslo: Kon-Tiki, vikingskipene, Norsk folkemuseum og Operaen vakte alle begeistring. Vi kjørte t-bane, båt, buss og trikk. Vi spiste rekesmørbrød, røkelaks og lefser. Og så dro vi til slutt hjem til meg på middag; å se hvordan folk bor er en god ting når man besøker et fremmed land. Mellom rettene vandret vi i Frognerparken. Vi ble kjent, og ble «vi».

Heistalekunst

I to dager jobbet vi intenst med å komme gjennom den lange agendaen for møtet. Det viktigste var å få jobbet godt med forslag til handlingsplan for perioden frem til 2020. Vi har lagt et bra fundament, fått alle ideer på bordet, og innen sommeren skal planen være klar. Jeg

kan avsløre at vi kommer til å ha en workshop om heistalekunst under ICA-konferansen i Mexico City i november og gjøre dette formatet til en mal for alle interesserte medlemmer. I 2018 blir det nok en SPA Film Festival. Vi skal også jobbe med å bedre nettsidene våre, få en mer interaktiv dialog med medlemsorganisasjonene våre og gjøre mer materiale tilgjengelig.

Foruten agendaen hadde vi også en rekke andre aktiviteter: fått omvisning i utstillingen Norges dokumentar, spist middag med riksarkivaren, hatt møte med generalsekretæren i ICA via Skype, vært vitne til overlevering av digitalt arkiv fra Justis- og beredskapsdepartementet til Riksarkivet, diskutert utdanning med lærere og studenter ved arkivstudiet på Høgskolen i Oslo og Akershus, fått høre om Norsk Arkivråds virksomhet, diskutert avleveringsprosedyrer for digitalt arkiv med Riksarkivet og hørt på interessante innlegg fra både byarkivaren i Oslo og lederen for arkivtjenesten i Norges Bank.

Alt i alt, som vi sier i Norge: Vi er alle enige om at det var en fin tur! Tusen takk til Norsk Arkivråd for at jeg får ta del i dette viktige og svært givende arbeidet. Og takk til Riksarkivet for møtelokale, servering, mm.

Skribenten representerer Norsk Arkivråd i ICA-komiteen Section of Professional Associations

Vi bevarer bare en flat verden

Erik Gunnar Aaberg

Riksarkivet har tusenvis av gamle, flotte kart i samlingen sin. Dagens kartmateriale blir gjerne avlevert til oss i 3D. Hvordan skal vi sikre at kart i nye digitale formater blir bevart for evigheten?

Det ligger masse kulturhistorisk verdi i kart – fra romernes oppfatning av Ultima Thule via varianter over Polens deling frem til dagens visualiseringer av geografiske klimadata.

Med nye digitale metoder – og økende statistisk materiale tilgjengelig – er det mange spennende måter å vise kart på. Et tidlig eksempel

på dette er når Aftenposten lanserte sin første kartløsning i 2000. Et vanlig forekommende spørsmål var om man kunne fremheve områder på kartet med stor tetthet av ugifte kvinner under 30. Matematisk sett kan denne type "informasjonslag" i et kart anses som "dimensjoner". Men mer jordnært finnes det jo fjell

■ Kart før og nå. Christiania i 1757, utsnitt av "Situations-Carte over den Gotha'sche-Kaaber-Werkets Circumference som strækker sig fra Faa- eller Lysager-Elven igjennem Sørkedalen imod Norden til Ringerige og Hadelands Skouger, imot østen til Schismoe og imod Sonden til Enebach, Schie". Arkivreferanse: EA-5930, Riksarkivets kart- og tegningsssamling, G.kond. 387.

■ Hvordan kan dagens 3D-virkelighet bevares i arkiver for fremtiden?

Foto: Shutterstock.

og slikt – som ikke kan oversettes til digital informasjon uten at man samtidig har en måte der man kan representere 3D-data.

Vår bibel når det gjelder bevaring av digitale dokumenter er Riksarkivarens forskrift § 8.17.

Med ett unntak finnes det ikke regelverk for mottak av noe annet enn "flate" data i forskriften. Det skyldes nok like mye en noe konservativ holdning til hva som er bevaringsverdig informasjon som de mer teknologiske og administrative utfordringer. Arkiv er mer enn Noark.

Kaotisk formatjungel

Situasjonen når det gjelder digitale beskrivelser av objekter med ekte omfang er verre når det gjelder bygningskonstruksjoner. Vi har dessverre ingen "aksepterte" formater som kan ta vare på slikt i vår forskrift. Og situasjonen i formatjungelen er relativt kaotisk. Vi har identifisert mer enn 100 digitale 3D-standarder. Som et ledd i å skaffe oss bedre oversikt - og mer solid bakgrunn for egne meninger - har vi siste år hatt et prosjekt sammen med Arkitekturmuseet. Vi har gjort en spørreundersøkelse rettet mot samtlige arkitektkontorer i Norge, der vi kartlegger digital metodikk, programvare og formater.

Sammen med annen kompetanseoppbygging, internt og eksternt, håper vi snart å kunne lansere anbefalinger for langtidsbevaring av slike data.

Noen standarder peker seg ut for bevaring som for eksempel en PDF-variant (PDF/E) som kan inneholde 3D-data og IFC (Industry Foundation Classes). Den siste er igjen sterkt knyttet til BIM-rammeverket (Building Information Modeling). Det siste er et totalt rammeverk for å beskrive fysiske objekter, og det kan brukes til langt mer enn å tegne hus. Hele bydeler, inklusive samspill mellom all infrastruktur, kan modelleres ved hjelp av BIM, og variasjoner kan prøves ut og visualiseres.

Men det er noen skjær i sjøen; forskjellige etater har forskjellige preferanser. Statsbygg fremmer BIM og IFC, mens mange byplankontorer foretrekker PDF-varianter. I tillegg er det en diskusjon i arkitektmiljøet angående krav om BIM-modeller ved anbud. Det stiller nemlig store krav, og kan ekskludere mindre aktører.

Utover vanlige bygg og anlegg finnes det enda mer spesialiserte behov. Vi har for eksempel en henvendelse fra Sjøfartsdirektoratet om standarder innen skipstegninger.

Egen standard for kart

For kart har vi faktisk en standard: SOSI (Samordnet Opplegg for Stedfestet Informasjon), lansert for 30 år siden. Kartverket holder vel fortsatt litt på standarden, men i Riksarkivarens nye forskrift vil man heller anbefale den internasjonale standard GML. Uansett, begge standarder gir mulighet for å beskrive tekstlig (altså "flatt") 3-dimensjonale formasjoner - enten det nå er hullet i Torghatten eller dybden av undervannsskjær. Koblet med et vell av annen stedsbundet statistikk gir det mulighet for et vidt spekter av publikumsvennlige tjenester.

Bevaring er fint, men hva med formidling?

Riksarkivet er flinke til å bevare. Men det er ingen vits i å bevare hvis det ikke på ett eller annet tidspunkt kan formidles. For 3D-data er dette morsomt og spennende. I vårt prosjekt med Arkitekturmuseet vil vi foruten å kartlegge bruksmønstre også vurdere hvordan man best kan bevare de digitale modeller i et lengre perspektiv. I tillegg er forhold til publikum og formidling sentralt, enten det nå er profesjonelle aktører eller allmenne utstillinger. Det er mye fin programvare for å visualisere slike data.

■ Artikkelforfatter Erik Gunnar Aaberg ser fremover: Hvordan kan opplevelsen av dagens tredimensjonale verden bevares for kommende generasjoner? Foto: Helen Frøyseth Nicholson.

Man kan reise rundt inne i bygninger, gå på virtuell safari i kloakkrø, eller bestige K2 uten problemer med oksygen. Selv uten skjermer med 3D-opisjon. Så lenge data er detaljerte og korrekte vil det stadig åpne seg nye muligheter.

Arkivverket har i stor grad oversett behovet for å bevare presentasjonslaget. Det har vært fokusert på å bevare den bakenforliggende databaseinformasjon, men hvordan denne presenteres har vært fullstendig ignorert. Det nærmeste eksemplet her er nettsider. De er i høy grad bevaringsverdige – ikke bare hva som presenteres, men også hvordan det presenteres.

Hva gjør vi nå?

Vi har gode relasjoner med Kartverket, og vi må bygge på erfaringer fra vårt arkitektprosjekt. Deretter må vi etablere en gruppe som kan disku-

tere seg frem til nasjonale standarder for bevaring. Det må med folk fra stat, kommune og private firma som har dyp kompetanse innen området. Riksarkivet har ikke nok innsikt alene i hverken teknologi eller interessenters behov. Standardiseringsrådet må også inn i bildet. Dette er et arbeid som må prioriteres høyere.

Det er på tide å bevare en bedre simulering av våre omgivelser. Hvis ikke vil fremtiden oppleve fortiden omtrent som det Platon beskriver i sin hulelignelse – der folk kun ser skyggene av det som skjer utenfor – i den virkelige verden.

Virtual Reality skal snart arkiveres

Snart kommer nok AR (Augmented Reality) og VR (Virtual Reality) til et arkiv nær deg. Og hvordan tar vi vare på det? For ikke å snakke om holografiske filmer og alle lokali-

serte data fra Internet of Things. Og hvordan bevarer vi for eksempel dynamiske nettsider og spillopplevelser slik de oppleves av en samtid? Da ramler vi inn i problemstillinger som bevaring av programvare, simulering av skjermvarianter, emulering vs. konvertering og mye annet. Men det får vi ta senere.

Tilbake til dimensjonene igjen. I fysikken betraktes tid som den fjerde dimensjon (ref. Einstein og slikt). Og det er jo for så vidt ivaretatt hos oss gjennom periodisering. Så får vi heller vente litt før vi kan dekke alle de 11 dimensjoner som universet ifølge Stephen Hawking består av.

Skribenten er seniorrådgiver i Seksjon for arkiv- og IT-utvikling, Arkivverket

Svenska Riksarkivet

1618–2018

Björn Asker

År 2018 firar svenska Riksarkivet sitt 400-årsjubileum, som blir ett välkommet tillfälle att väcka uppmärksamhet och intresse för myndigheten Riksarkivet men framförallt för arkivsektorn som helhet. Arkivsverige kommer – under kampanjnamnet Arkiv400 – att fira stort! Nedan beskrivs jubileets bakgrund och utgångspunkter.

Riksarkivets verksamhet som institution reglerades för första gången 1618. Med början under Gustav Vasas regeringstid (1523–1560) framväxte inom Kunglig Majestäts kansli – så betecknades regeringskansliet fram till 1974 – ett arkiv bestående dels av dokument upprättade inom kansliet, dels av inkomna eller insamlade handlingar. I 1618 års kansliordning, vars upphovsman var rikskanslern Axel Oxenstierna, föreskrevs för första gången att en särskilt utsedd sekreterare, med två skrivare till sin hjälp, skulle ha till uppgift att ansvara för arkivet. Detta benämndes i kansliordningen "riksens archivum".

Med tiden fick det växande och åldrande arkivet allt mindre betydelse för kansliets dagliga verksamhet, samtidigt som de historiska forskarna blev fler. Riksarkivet utvecklades under 1800-talets lopp till ett svenskt nationalarkiv. Dock utgjorde det en del av Kungl. Maj:ts kansli ända till 1878, då det blev ett självständigt ämbetsverk under ledning av riksarkiva-

■ Riksarkivets jubileumslogotyp, utformad av Henrik Dahlström vid heraldiska enheten, visar ett Janusansikte under en kunglig krona, det vill säga det motiv som myndigheten för i sitt vapen. Kronan uttrycker att Riksarkivet är en statlig myndighet och Janusansiktet att myndigheten blickar både bakåt, mot det förflutna, och framåt, genom att samla in information från samtiden för framtiden. Janusansiktet är en antik symbol, som används av arkivväsendet internationellt.

rien. Under åren 1899–1935 skapades sju landsarkiv, som 2010 förenades med Riksarkivet till en myndighet. Krigsarkivet, som tillkommit 1805, införlivades med Riksarkivet 1995.

Tidigare jubileumsfiranden

Inför 300-årsminnet 1918 fick arkivarien och urkundsutgivaren Severin Bergh i uppdrag att skildra Riksarkivets historia. Boken avgränsades till perioden innan Hans Järta inledde arbetet med att omforma det gamla kansliarkivet till ett nationalarkiv för historisk forskning. Den utkom 1916 under titeln *Svenska Riksarkivet 1618–1837*.

När 350-årsjubileet firades 1968 var det lägligt nog samma år som myndighetens byggnad i Marieberg togs i bruk. De nya lokalerna invigdes i kung Gustaf VI Adolfs närvaro av dåvarande utbildningsministern Olof Palme, och samtidigt högtidlighölls myndighetens jubileum. En utställning belyste Riksarkivets utveckling under de förflutna 350 åren, och en annan hade mottot Tusen år i dokument från Riksarkivet. Jubileet manifesterades också med den översiktliga skriften *Riksarkivet*

Att läsa

Severin Berghs ovannämnda arbete om Riksarkivets historia 1618–1837 har sin fortsättning i samme författares *Svenska Riksarkivet 1837–1846* (1927) och Erik Norberg, *Mellan tiden och evigheten. Riksarkivet 1846–1991* (2007).

1618–1968. Från Slottsbacken till Fyrverkarbacken.

Det kanske mindre självklara 375-årsminnet firades 1993 i närvaro av kung Carl XVI Gustaf och drottning Silvia. Någon tillbakablickande jubileumsskrift utgavs inte då, däremot häftet *Arkiven inför tvåtusentalet. Programskrift för Riksarkivet och*

landsarkiven. Programskriften tog sikte på de närmaste 25 åren, alltså tiden fram till 2018. Den som idag läser den kan konstatera att den på många sätt är framsynt men att det är svårt att sia, särskilt om framtiden.

Jubileumsåret 2018

Förberedelserna inför jubileumsåret 2018 är nu i full gång, både inom och utom Riksarkivet. Arbetet med en särskild utgåva av *Riksarkivets årsbok* är långt framskridet. En jubileumslogotyp har tagits fram för att användas under årets arrangemang och på ett antal profilprodukter.

Höjdpunkter under 2018 blir en jubileumshögtid med kungligt deltagande och en Sverigeturné, som riksarkivarie Karin Åström Iko kommer att genomföra för att sprida budskapet om arkivens värde och nytta. Tanken är att firandet av Riksarkivets 400 år ska bli till gagn för Sveriges alla arkiv.

På nätet

Läs mer om svenska arkiv och det gemensamma jubileet under 2018 på arkiv400.se

◆ Skribenten är chef för avdelningen i Marieberg och är tillsammans med Ulf Andersson, chef för Landsarkivet i Göteborg huvudansvarig för planeringen av det stundande firandet

Om verksprojektet DIANA

**Annika Tergius
Magdalena Salomonsson**

Enligt Tryckfrihetsförordningen (1949:105), framgår tydligt att en allmän handling upprättad eller inkommen till en myndighet har just statusen av att vara en allmän handling oavsett hur den är framställd. Om handlingen är framställd på ett teknikberoende medium t ex ett band, en ljudtråd, en CD-skiva eller som en elektronisk fil, spelar ingen roll för handlingens status.

Papper har dominerat

Vanligast i Riksarkivets snart 400-åriga historia är att den allmänna handlingen är framställd på papper. Av pappershandlingar har vi sammanlagt drygt 73 mil. Till dessa kan även läggas en hel del handlingar på pergament, kartor och ritningar, mikrofilm och fotografier. Men hur är det med de teknikberoende

handlingarna? Vi vet att de magnetiska mediabärarna är de som löper störst risk att förlora sin information. Skälen till detta är att det kontinuerligt sker en nedbrytning i själva magnetbanden, att tekniken är i det närmaste utdöd och att kompetensen kring tekniken håller på att försvinna. Men var finns de, hur många är de och framför allt kanske – hur ska vi göra för att säkra deras framtid och öka tillgängligheten till dem? Svaret är digitalisering. Det kan låta enkelt, men de flesta kulturarvsinstitutioner vet vid det här laget att en lyckad digitalisering kräver eftertanke, planering, kostnadsberäkningar och inte minst en digital infrastruktur och prioriteringar.

Inventeringsarbete

Under 2014 genomfördes en inventering ledd av den dåvarande *Sektionen för audiovisuella och elektroniska arkiv* (SAVE) inom Riksarkivet. Inventeringen omfattade då samtliga

typer av teknikberoende medier, den gjordes under väldigt kort tid och gav ett ganska ovisst utfall. Delvis berodde detta på att denna typ av handlingar generellt är betydligt sämre redovisade i arkivförteckningarna än traditionella pappershandlingar. Med den korta tid de arkivförvarande avdelningarna hade på sig att lämna uppgifter, fanns det inte tid att redovisa mer än de mest lättsökta handlingarna på band, disketter och skivor och ofta gjordes redovisningarna i aggregerad form. Mer detaljerade uppgifter som speltid och innehåll kunde ytterst få prestera och slutresultatet blev därför svårt att tidsätta och kostnadsberäkna. Vi kunde också konstatera att även om avdelningarna hade kunnat prestera den typen av information, var vi så långt ifrån en effektiv digitaliseringsprocess att vi ändå inte hade kunnat digitalisera mer än en bråkdel. En annan avgörande faktor för resultatet var att den tekniska kompetensen runt teknik-

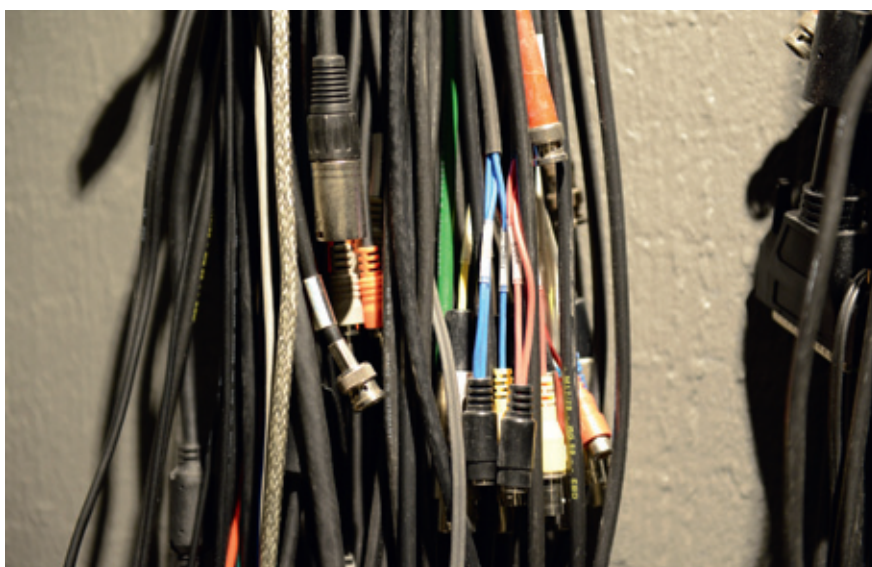
beroende medier är koncentrerad till den del i verksamheten som är lokaliserad till Stockholm.

Fokus på ljud och bild

2015 tillkom därför verksprojektet *Digitalisering av analoga audiovisuella mediabärare inom Riksarkivet* – DIANA. Projektet var ett metodprojekt och behandlade enbart magnetiska mediabärare för ljud och video eftersom dessa är de mest kritiska ur ett bevarandeperspektiv. Direktivet skrevs under av dåvarande riksarkivarie Björn Jordell i början av 2015 och omfattade sju delleveranser. I korthet handlade de om underlag till beslut om tekniska format, specifikationer för metadata, en anpassad digital kedja, kartläggning av Riksarkivets möjligheter att digitalisera olika format, prioriteringar inför digitalisering, kostandsberäkningar samt ett underlag till den avdelning som arbetar med rådgivning och normering. Projektgruppen bestod av medarbetare från olika avdelningar inom Riksarkivet, vilket absolut är att räkna som en framgångsfaktor när det kommer till den ökade medvetenheten kring de magnetiska mediabärarnas särskilda problematik. Det avrapporterades i december 2016 och fick sin direkta efterföljare i DIANA II – genomförandeprojektet.

Infrastrukturuppbyggnad och fördjupad inventering

DIANA II:s huvudsakliga syfte är att få infrastrukturen för en effektiv och säker digitalisering på plats. Projektet påbörjades våren 2016 och pågår 2017 ut. Inom projektet finns elva delleveranser varav flera är direkta efterföljare till delleveranserna i det första DIANA. Riksarkivets samtliga förvarande avdelningar har på ett förtjänstfullt sätt bidragit till projektets resultat genom att under andra halvåret 2016 genomföra en ny, fördjupad inventering av de magnetiska mediabärarna. Fokus under denna inventering har legat på arkivbildarna och handlingarnas innehåll och inte så mycket på de tekniska formaten. En annan delleverans inom DIANA har fokuse-

■ Bilderna visar delar av Riksarkivets studio för digitalisering av ljud och video i Marieberg, Stockholm.

Fotograf: Emre Olgun.

rat på att ta fram en modell för prioriteringar och urval inför digitalisering. Arbetet med detta kommer att påbörjas av de mottagande avdelningarna under våren, medan projektgruppen lägger fokus på att kravställa och utveckla den digitala infrastrukturen.

Annika Tergius är chef för Enheten för ljud, bild och elektroniska arkiv (ELBE) och var projektledare 2015–2016. Magdalena Salomonsson är verksam som arkivarie på samma enhet och leder nu projektet

Slutrapport med bilagor från DIANA samt projektdirektiv för DIANA II går att få genom att maila:

magdalena.salomonsson@riksarkivet.se eller

annika.tergius@riksarkivet.se

Hungerkravallerna 1917

Deltagande i fokus i arbetet med ny utställning i Göteborg

Karl-Magnus Johansson

Våren 1917 kokade Sverige av missnöje. Första världskriget hade pågått i närmare tre år och försörjningsläget hade drastiskt försämrats. Livsmedelspriserna sköt i höjden och i början av året infördes för första gången ransonering på bröd och mjöl. Runtom i landet ägde hungerdemonstrationer rum, även i Göteborg där tre massdemonstrationer arrangerades i slutet av april. Årets första maj-demonstrationer uppskattas i sin tur ha haft närmare 50 000 deltagare, vilket är anmärkningsvärt med tanke på att stadens befolkning då uppgick till knappt 200 000.

Lördagen den 5 maj utbröt den knappt dygnslånga händelse som gått till historien som "hungerkravallerna" eller "brödupproret i Göteborg". Stora grupper, till att börja med huvudsakligen kvinnor, gick runt mellan stadens bagerier och livsmedelsbutiker med krav om att få köpa livsmedel utan ransoneringskuponger. Även stölder och skadegörelse förekom. Antalet deltagare ökade, en uppgift talar om 8 000 personer, och då de enligt polismästaren allt mer uppvisade "ligistuppträdanden", tillkallades militär. Beslutet provocerade dock ytterligare folksamlingarna och det var också nu som de flesta personskadorna uppkom. Kravallerna pågick fram till småtimmarna med

sammandrabbningar mellan stenkastande folksamlingar och ridande polis och militär med dragna sablar.

Historiker menar att de omfattande demonstrationerna på våren 1917 kom att utgöra en viktig förutsättning för att socialdemokraterna tillsammans med liberalerna efter decennier av kamp och konservativt motstånd till slut kunde genomdriva allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor i riksdagen 1919.

Vem skriver historia?

Hösten 2016 började Landsarkivet i Göteborg planera för en utställning om hungerkravallerna 1917. Tidigt i processen ställde vi oss frågan: vem

skriver historia? Är det nödvändigtvis vi, som arbetar vid kulturarvsinstitutioner, som ska bestämma vad som är relevant och representativt att visa upp ur arkiven när en utställning eller en publikation ska produceras? Vi bestämde oss för att utmana vår egen position som kulturarvsproducenter och istället utforma ett så kallat citizen science-projekt, där vi ville inkludera deltagande från allmänheten i de processer som skulle komma att påverka utställningens materialurval, perspektiv och utformning.

Vi bjöd in arkivanvändare och besökare, med uppmaningen: "vill du vara med och skapa berättelsen om hungerkravallerna 1917 i en utställ-

■ Första maj 1917 demonstrerade uppemot 50 000 personer i Göteborg. Bilden är tagen på Heden. Källa: GT-GHT:s klipparkiv (Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg).

■ Utställningen "Hungerkravallerna i Göteborg 1917" pågår i entrén till Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg maj-november 2017. Foto: Göran Larsson.

ning på Landsarkivet?" Intresset var stort, och 18 personer kom att delta i ett antal workshop-tillfällen. Initialt utgick alla från ett och samma arkivmaterial: den dombok ur Göteborgs rådhusrätts arkiv som innehåller domstolsförhandlingar gentemot de 35 personer som ställdes inför rätta efter kravallerna. Vid första workshopen uppmanade vi deltagarna att själva bläddra bland de 480 digi-

■ Workshop-deltagarna Kerstin Wennerström och Aina Wallström söker efter information om Nelly Thüring, som på eftermiddagen den 5 maj försökte lugna uppretade demonstranter. Socialdemokraten Thüring blev några år senare en av de fem första kvinnliga ledamöterna i Sveriges Riksdag. Foto: Göran Larsson.

taliserade domstolshandlingarna och fundera över om det var någon särskild fråga, person, plats eller händelse som verkade speciellt intressant just för dem. Därefter bidrog tre kollegor vid Landsarkivet med sin kompetens för att hjälpa, tipsa och guida deltagarna till arkiv där de kunde hitta mer information.

Flera av deltagarna har i efterhand beskrivit det inledande tillfället som en oväntad frihet, men som att det skapade utrymme för nyfikenhet och kreativitet. Efter två månader lämnade deltagarna in sammanställningar av sina efterforskningar, med uppgifter ur material från ett flertal arkiv och museer. Materialet sammanställdes och redigerades sedan av Landsarkivet inför utställningens vernissage den 6 maj.

Nya perspektiv och lärande genom arkiv

Förhoppningen var att arbetssättet skulle berika utställningens innehåll med en mångfald av perspektiv, varav flera som vi själva säkert aldrig hade kommit på tanken att inkludera om utställningen enbart hade producerats internt.

För att kommunicera arkivens möjligheter att utmana berättelser om och fördjupa förståelsen för händelsen, valde vi att i utställning-

■ Arkivarie Malin Juvas och workshop-deltagaren Thomas Björklund letar i fängelsearkiv efter en av de personer som dömdes till straffarbete efter hungerkravallerna. Foto: Göran Larsson.

en även inkludera en dator med tillgång till den tidigare nämnda digitaliserade domboken. Så besökare som inte är nöjda med det urval eller perspektiv som presenteras i utställningen, kan själv hitta andra uppslag i domstolsmaterialets uppgifter, som sedan kan leda vidare till informationssökning i andra arkiv.

Ett viktigt mål var att ge deltagarna en ökad förståelse för arkivens möjligheter, och vilken resurs en arkivinstitution som Landsarkivet kan vara. I det här fallet fick berättelsen om hungerkravallerna fungera som en ingång till arkiven, och arbetssättet blev en lärandeprocess som skapade större förståelse för informationssökning och funktionella samband mellan digitaliserade arkiv, databaser, originalhandlingar och referensbibliotek.

Sist men inte minst var projektet arbetssätt socialt, med en stark känsla av att vi och deltagarna skapade något tillsammans, och med nya vänskaper som kommer sträcka sig betydligt längre än vad projektet varade.

Skribenten är verksam som arkivarie vid Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg

Regeringsuppdrag ska öka användningen av digital information

Sanja Halling

Informationsmängder som myndigheter har hand om kan ofta ha användningsområden utanför den offentliga förvaltningen. Företag kan till exempel vidareutnyttja informationen för att skapa digitala tjänster, t ex appar. Riksarkivet i Sverige har ett uppdrag från regeringen för att öka användningen av den här typen av information.

Ett regeringsuppdrag som Riksarkivet har är att främja myndigheters arbete med att publicera data för vidareutnyttjande. Detta gör Riksarkivet bland annat genom en dataportal (oppnadata.se) där myndigheter ska publicera information om sina datakällor så att till exempel utvecklare av digitala tjänster ska komma åt datamängderna för att kunna utveckla tjänster.

Sedan tidigare är Sveriges myndigheter skyldiga att publicera förteckningar över vilka typer av handlingar som de vanligen kan tillhandahålla elektroniskt för vidareutnyttjande, så kallade PSI-förteckningar.

Det finns många olika användare av dataportalen oppnadata.se. Oftast tänker man på utvecklare av nya tjänster och produkter. Andra användare kan vara medborgare som får insyn i myndigheternas arbete och lärare och forskare som kan använda informationen inom utbildning och forskning.

■ Remix av ett medeltida brev från Riksarkivet "Kvitto på gårdsköp mellan köpare Sten Sture och säljare fru Birgitta Olofsdotter" ur Svenskt Diplomatarium.

Enligt uppdraget ska Riksarkivet samla och publicera information om statliga myndigheters PSI-förteckningar, stimulera myndigheter att publicera öppna data enligt gemensamma riktlinjer, förvalta och utveckla webbportalen oppnadata.se, ansvara för att förvalta webbhandledningen vidareutnyttjande.se samt ge stöd till enskilda att hitta var i statsförvaltningen data finns och bistå enskilda i kontakterna med berörd myndighet.

I projektet ingår samarbete med Lantmäteriet, särskilt kring uppdateringen av webbhandledningen. Inom projektet finns även en nationell referensgrupp för öppna data och PSI, med experter och representanter från flera av de myndigheterna som idag arbetar med öppna data och PSI.

För närvarande genomför projektet en kartläggning över vad använ-

darna av dataportalen har för specifika behov. Vi hoppas att kartläggningen kommer att hjälpa oss att skapa en djupare förståelse av dataportalens användare, vilken information som efterfrågas och på vilket sätt den söks fram.

Förutom portalen oppnadata.se som är en viktig kanal för myndigheters öppna data så har projektet även ytterligare webbplats, vidareutnyttjande.se som är tänkt att ge stöd till myndigheter kring hur de går tillväga i arbetet med att publicera öppna data och förteckningar över den.

Skribenten är projektledare för regeringsuppdraget kring öppna data och PSI på Riksarkivet

Ved det lukkede arkivs port:

– del 2: Kilder til nordisk historie i algeriske samlinger

Torbjørn Ødegaard

Artikkelforfatteren skriver for tiden om de nordiske slavene i Nord-Afrika i perioden 1600-1800. Dette er den andre av to artikler der han forteller om erfaringer fra Algerie. Denne gang om søk etter kilder til nordisk historie i Les Archives Nationales d'Algérie (AN) og La Bibliothèque Nationale d'Algérie (BN).

Tyrkiske Algier, i deyens palass – *djeninaen* – tre-fire minutters gange fra korsarhavnen, vinteren 1769:

En skriver setter seg ved bordet. Vi kjenner ham ikke. Men han hørte til den osmanske administrasjonen, underlagt den tyrkiskfødte *dey* (guvernør, provinsforvalter) Baba Mohammed ben-Osman. Han utførte sitt skriverarbeid på sedvanlig måte denne dagen, 1. november – den

andre dagen i den sjuende måneden i året 1183, etter den islamske månebaserte kalender.

Han benytter det arabiske alfabetet, men han skriver på tyrkisk:

”Den danske skipperen Fransisco Fedirico er fanget og brakt hit av våre kapteiner Hassan og Islami. Likeså den danske styrmann Juan Banil Herikson. Den danske skipper Ingetow og styrmannen Oussen

■ Algiers forsvarsverker i 1770. Kart tegnet av den danske forslavede kapteinen Peter Mikley under fredsbruddet mellom Algier og Danmark-Norge 1769-72. Kilde: Rigsarkivet, Danmark.

■ Algiers slavemarked. Fra boken Historie van Barbaryen en des xelfs Zee-Roovers, Amsterdam, 1684.

Issaj er fanget og ført hit av vår korsarkaptein Ali. Den danske kapteinen Pedro Mikel og hans styrmann Pedrico Bouvo av Ali de Crete,” osv.

Kilder i Algerie

Dokumentet finnes i AN, i *Section del Beylik/Registre d’Etat*, og er et helt spesielt eksempel på hva som finnes av kilder til nordisk historie i Algerie. Rent konkret er dette en navneliste over ”de vantro krigsfangene” med offisers rang, med opphold i Algiers hospital – et bygg som kan ha fungert som et slags slavefengsel. Ved å sammenholde denne osmanske kilden med dokumenter fra Rigsarkivet i København, vil man se at de tilfangetatte offiserenes navn korresponderer med navnene til en del av de dansk-norske sjømennene som ble ført inn til Algier under fredsbruddet høsten 1769.

Det er fra denne korte krigen – et dansk-norsk flåteangrep på Algier over noen ytterst få dager sommeren 1770 – at man har et kildemateriale i et visst omfang, i tillegg til hva som er nevnt ovenfor: lister over innfangede

sjømenn (i ”Le registre de Techrifat du dey schaban, 1714–1799” i AN, dvs. dey-administrasjonens register fra den tyrkiske epoke, ca. 200 sider med oversikt over forhold som traktater, tributter og slaver), omtale av fredsbruddet i diverse algeriske sekundærkilder og den fornyede freds-traktat av 1772, oppbevart i AN.

Like interessant er en folkloristisk kilde i form av en 59 strofers sang på arabisk om den algerske seier over danskene. Originalmanuskriptet er foreløpig ikke gjenfunnet av artikkelforfatteren, men hele sangen er gjengitt i Ahmed Toufik Al-Madanis verk på arabisk, som omhandler siste halvdel av 1700-tallet. En strofe i sangen lyder:

Hør, folkens, hør på denne historien om det som skjedde, som vi nok en gang skal fortelle. Det er historien om de vantro fra Danmark som ikke klarte annet enn å fornærme sine egne forfedre.

Lukket arkiv

Eldre avdeling ved Riksarkivet i Algerie er pr. i dag uutforsket og

kun delvis registrert. Alle dokumentene fra tyrkertiden har dessuten hatt sin europeiske tur-retur-reise. Under den franske okkupasjonen ble alle de osmanske kildene, dvs. *deyens* arkiv, tatt som krigsbytte og fraktet til Frankrike, men tilbakelevert etter Algeries selvstendighet i 1962. Franskmennene mikrofilmte imidlertid hele arkivet og har tilgjengeliggjort alt for de få som mestrer den tids tyrkisk, nedskrevet med arabiske bokstaver. Det skal dreie seg om rundt 60.000 dokumentsider eller mer.

Hva man altså ikke får tilgang til av originalmateriale i Alger, kan leses i *Archives nationales d’outre-mer* i Aix-en-Provence. Historikere i Algerie anser det lukkede arkivs politikk som en finger mot alle landets intellektuelle, siden den forhatte eks-okkupanten Frankrike vennlig åpner for et blikk inn mot nasjonens tyrkertid, mens det autoritære FLN-styrte Algerie, via en egenrådig riksarkivar, arrogant stenger for innsyn i de samme arkivalier (Nordisk Arkivnyt 1/17).

I alminnelighet er de tyrkiskskapte kildene til relasjonshistorien mellom Norden og Alger inntil 1830 korte og konsise, inntil det enstavelsesaktige; i motsetning til de samtidige nordiskproduserte kilder som strekker seg til å være store historisk-topografiske verk om Alger.

De fleste av de algierske kildene til nordisk historie ble til i siste halvdel av 1700-tallet. Dessverre er det så langt ikke oppdaget en eneste nedskrevet linje fra algiersk eller tyrkisk side om den virkelig store begivenheten i den algiersk-nordiske relasjonshistorie: Tyrkerranet i 1627, da en marokkansk-algiersk flåtestyrke under ledelse av en konvertitt fra Nederland angrep Island og fanget nesten 400 islendinger for salg på de nordafrikanske slavemarkedene. Vårt kildemateriale til Tyrkerranet og de senere løskjøpene er gigantisk. Fra den andre siden finnes intet.

Traktatfestede gaver

Lister over innbetalte tributter (hvis størrelse ble utmålt under ulike traktatforhandlinger) og avleverte gaver finnes både i riksarkiv og nasjonalbibliotek i Alger. Et priseregister er oppbevart i nasjonalbiblioteket. Det gir informasjon om alle innbrakte skip fra de siste 78 årene av korsarstatens eksistens, inkludert skip og mannskap fra Danmark-Norge. Så er det tilfeldig bevarte korrespondanse-akter i begge samlingene.

Et konkret eksempel er "Le registre de Techrida du dey" som finnes i manuskriptsamlingen til *La Bibliothèque Nationale (BN)* – et administrativt dokument hvor man får innsyn i hva som er mottatt fra danske og svenske konsuler i siste halvdel av 1700-tallet: planker til skipsbygging, jern, krutt, kanoner, korder og kobber. Tilsvarende kildemateriale finnes i riksarkivet, og ved å benytte katalogen *Inventaire Analytique du Fonds Ottoman* (Alger, 1980) vil man finne referanser til dette kildematerialet som lister opp mottatte svenske traktatfestede gaver.

Et like interessant register i BN er det algierske priseregisteret som gir en nøyaktig oversikt over hvilke skip

som på slutten av 1700-tallet ble kapret av hvem og på hvilket tidspunkt – mer kjent som *Le registre des prises maritimes*, oversatt og publisert i franskstyrt Alger i 1871–72 av den franske historikeren Albert Devoulx: *Document authentique et inédit concernant le partage des captures amenées par les corsaires algériens*. En rekke kaprede svenske og danske skip finnes i dette priseregisteret. Dessverre er kun skipets nasjonalitet oppgitt, ikke selve skipsnavnet. Under året 1814 – i røverstatens siste fase – finner vi under prisenumrene 419–421 flere innføringer av svenske og norske skip, kapret ulike steder på havet og ført inn til Algiers havn. To utdrag fra denne kilden, oversatt fra fransk:

Nr. 419: Seks algierske krigsskip har tatt svenske og danske fartøyer som nå er solgt, og inntektene er delt. Kapteinene på våre skip var Mustapha, Tchoulak Hossain, Uzun Ali, Hossain Griteli (fra Kreta), Mustapha Malti (fra Malta) og Omar Roudesli (fra Rhodos). I alt ble det tatt tre svenske og to danske skip. De svenske skipene var lastet med trelast, kaffe, sukker og fargestoff. Det ene danske skipet var lastet med sukker, det andre torsk (...).

Nr. 421: Tre krigsskip har tatt et dansk skip lastet med glassprodukter. (...) En oppsummering av året 1814 blir da: 17 skip tatt totalt, hvorav fire svenske, fire nederlandske, tre danske, tre spanske, to greske og en napolitansk, noe som gir en totalinntekt på 1,954,132 fr. og 86 c.

Nordiske kilder bekrefter det meste i det algierske priseregisteret. Våre kilder har skipenes navn, men ikke navnene på de algierske kaperkapteinene. Albert Devoulx' gjengivelse er for øvrig ufullstendig og noe unøyaktig, siden hans oversetter – en osmanlikyndig algerier – ikke skal ha vært noen perfektjonist, og en større og mer kvalitetssikret utgivelse er derfor på trappene.

Angrep på svensk konsul

Et unntak fra slike opplister og oversikter er et brev fra sultan Osman den tredje til Ali dey i Alger, datert august 1756 (NB):

Vi er informert om at den algierske hæren har angrepet Tunis og at soldatene i den anledningen skal ha forbrutt seg mot den svenske konsulens eiendom. Soldatene skal ha stjålet en mengde gjenstander fra den svenske konsulens hus som står under Sultanens beskyttelse. De skal også ha tatt konsulens penger, familie og barn. Jeg kan ikke forestille meg hvordan dere kan ha gjort en så forferdelig skade på våre allierte som har vært i fred med oss i mange år, og hvordan dere har kunnet nedverdige svenske menn og forslave deres hustruer på denne måten. Dette er et angrep på vår ærerike religion! Derfor beordrer jeg dere om å levere tilbake alt dere har tatt fra den svenske konsulen i Tunis...

En kildeutgivelse basert på dokumenter i Rigsarkivet i København er for øvrig nylig publisert av det algierske statsforlaget *Entreprise Nationale des Arts Graphiques*, med en omfattende innledning utarbeidet av en internasjonal forskergruppe, under ledelse av denne artikkelens forfatter. Nordiske fonds vil i nær framtid bli "bearbeidet" med håp om en samlet utgivelse av alle disse kildene.

Skribenten er utdannet cand.mag., og er faglitterær forfatter, kildeforsker og forlegger

Artikkelforfatter Torbjørn Ødegaard (t.v.) i samtale med direktør Salah Amokrane ved Algeries sjøfartsmuseum. I bakgrunnen: Algiers gamle havn, der kristenslavene ble losset, og som i dag er hovedkvarter for landets marine.

Foto: Privat.

Ny huvudbyggnad i Tartu för Estlands Nationalarkiv

Raimo Pohjola

I början av februari togs estniska Nationalarkivets (Eesti Rahvusarhiiv) nya ståtliga huvudbyggnad i Tartu (Dorpat) i bruk. Därmed hade ännu en minnesorganisation inom en kort tid fått en ny byggnad i staden; drygt ett halvt år tidigare hade Estlands Nationalmuseum (Eesti Rahva Muuseum) fått nya representativa verksamhetsutrymmen. Allt detta förstärker Tartus profil som kulturstad. Estniska staten visar beundransvärd kulturvilja.

Planeringen av Nationalarkivets nya byggnad vidtog i slutet av 2010 och byggnadsarbetena inleddes i december 2014. Grundstenen lades den 15 april 2015 och redan ett år senare var byggnaden färdig. Då inredningsarbetet och möbleringen slutförts kunde överföringen av arkivmaterial till det nya huset inledas hösten 2016.

Byggnaden har planerats av arkitekterna Sander Aas och Illimar Truverk. Entreprenör var finska YIT-koncernens estniska dotterbolag YIT Ehitus. De av allt att döma välfungerande glidhyllorna (Archive 2000) i arkivmagasinen levererades av finska Ab Metallivalmiste A. Laakkonen. De uppgår till ca 43 000 hyllmeter.

Den nya arkivbyggnaden har fått en intressant utformning. Byggnadsmassan är tudelad; den ena delen innehåller arkivmagasin

■ Den mönstrade svepningen i svart och vitt 0,5 meter utanför den egentliga fasaden ger den nya arkivbyggnaden ett särpräglat utseende. Byggnadens andra del (ses längst till höger) är klädd med ställvis utbuktande plattor av betong som påminner om dokument-sidor.

Foto: Eesti Rahvusarhiiv.

■ Vy från de nya forskarutrymmena.

Foto: Eesti Rahvusarhiiv.

och en stor mötessal, vetter mot norr och saknar drapering. Den andra delen med arbetsutrymmen för personalen, forskarsal, mötes- och seminarierum och övriga publika utrymmen vetter mot söder. Denna del av byggnaden är på yttre sidan försedd med en genomsiktig svepning där mönstret utgår från fåror (estniskans uure = fåra). Temat anspelar symboliskt på byggnadens funktion som ett ställe för minne och forskning (estniskans uurida = forska). Mellan de två delarna löper en korridor som är lika hög som den sex våningar höga byggnaden. Bryggor på olika plan förenar byggnadskropparna. En mer insatt betraktare kommer osökt att tänka på finska Riksarkivets verksamhetsställe (f.d. landsarkiv) i Tavastehus vars nya byggnad togs i bruk 2009. Grundlösningen är densamma och i Tavastehus har fasaden klätts med grafisk betong där det bl.a. förekommer gotisk skrift.

Strategiska data för byggnaden i Tartu är följande: Tomtarealen är 13 599 m², av vilka hälften tagits i bruk. Det finns därmed utrymme för en tillbyggnad, såvida det i en tid av elektronisk arkivering alls behövs någon sådan. Själva byggnadens volym är 50 000 m³. Våningsytan uppgår till 10 708 m², av vilka 5 800 m² är arkivutrymmen. I och med att de 26 arkivmagasinen rymmer hela 43 000 hyllmeter står en kvadratmeter för ca 7,41 hyllmeter, vilket vittnar om effektiv arealanvändning. Arkivmaterialet i magasinen uppgår i dagsläget till ca 22 000 hyllmeter. Arbetsutrymmen finns för 85 anställda och antalet forskarplatser i läsesalen uppgår till 26.

Det estniska arkivverket har till skillnad från motsvarande i de flesta övriga europeiska länder hittills saknat en huvudbyggnad av representativ karaktär. De nationella centralarkiven har ofta försetts med imposanta byggnader för att markera både själva arkivets och ifrågavarande stats betydelse. Så skedde t.ex. i såväl Finland som Sverige. Arkivet i Tartu inledde sin verksamhet i maj 1921 i ett studentinternat (uppfört år 1905), vilket var avsett som en temporär

■ Compactus-hyllorna i magasinen är av traditionellt slag. En finländsk iakttagare noterar bl.a. att arkivmaterialet förvaras i vågrätt läge. Foto: Eesti Rahvusrhiiv.

■ Den stående utställningen i korridoren mellan de två byggnadskropparna belyser den turbulenta perioden 1917–1920 i Estlands historia. Utställningen har väckt stort intresse. Foto: Eesti Rahvusrhiiv.

lösning. Byggnaden var opraktisk och från första början tivelaktig ur brandsäkerhetssynvinkel. Till en början var endast en del av byggnaden i arkivanvändning, men med åren kom hela huset att stegvis övertas av arkivet. Planer på en ny byggnad gjordes upp i flera repriser. Med god tur kunde olyckor ändå undvikas och själva arkivbyggnaden hade sin charm som inspirerade till forskning. Känslan av vemod var uppenbar då personalen till slut lämnade huset.

Då det nya huset, som numera utgör Nationalarkivets huvudbyggnad, blev färdigt skedde också en centralisering av estniska arkivverkets organisation. Estniska statens

arkivverk inledde sin verksamhet 1921, tre år efter att Estland uppnått självständighet. Arkivverket hade i det skedet två centralarkiv, helt i enlighet med grundaren av estniska arkivverket, finske professorn i historia vid universitetet i Tartu A.R. Cederbergs planer. Cederbergs avsikt var att arkivet i Tartu skulle fungera som ett "laboratorium" för historieforskningen. Detta argument återopades ännu på 1960- och 1970-talet i Finland av somliga historieforskare då de yrkade på inrättande av landsarkiv i anslutning till de nya universiteten i Jyväskylä och Joensuu. Cederberg tänkte sig att centralarkivet i Tartu skulle kallas Statsarkivet, vilket hade reducerat centralarkivet i Tallinn (Reval) till ett interimsarkiv, "records center". Estlands regering önskade dock att institutionen i Tallinn skulle få det ståtliga namnet Statsarkivet, och Cederberg fick finna sig i att institutionen i Tartu gavs namnet Statens Centralarkiv. Namnskicket har sedermera varierat. Före den senaste organisationsreformen gick institutionen i Tallinn under beteckningen Statsarkivet, motsvarande i Tartu kallades Estlands Historiska Arkiv.

Den nya organisationen heter Nationalarkivet (Eesti Rahvusrhiiv). Estlands Nationalarkiv har enheter i Tallinn, Tartu, Rakvere och Valga. Enheten i Tartu utgör centrum för organisationen, vilket innebär att enheten i Tallinn är f.d. Statsarkivet. Enheterna i Rakvere och Valga är f.d. landsarkiv. De sistnämndas antal har skurits ner med hård hand; ännu i början av 1990-talet var deras antal 15. För en utländsk forskare kan det vara skäl att veta att fördelningen av arkivmaterial mellan Tallinn och Tartu är oförändrad: gränsåret är fortfarande 1918. Det material som är yngre än sistnämnda år förvaras i Tallinn. Estlands förra kommunistiska partis och KGB:s handlingar har dock blivit överförda från Tallinn till Tartu.

Skribenten har tidigare verkat som arkivråd vid Finlands riksarkiv

Riksarkivet i Norge fyller 200 år

Historien i korte trekk

Åsmund Svendsen

6. juni 1817 bestemte den unge norske regjeringen i Christiania seg for å få orden på statens gamle arkivsaker, som lå lagret på Akershus slott. Arkivene på slottet var vanskjøttet, utsatt for mugg, råte, rotter og tyveri. Ingen visste med sikkerhet hva arkivet rommet, men at det inneholdt skatter som fortalte om en stolt norsk fortid, det var man sikker på. Nå skulle de verdifulle historiske dokumentene tas hånd om av et nytt organ, Riksarkivet.

Akershus slott, Riksarkivets første hjem, hadde tradisjon for å romme offentlige arkiver. Allerede på 1300-tallet hadde borgen på Akersneset huset diplomer og pergamenter skapt av den norske kongen. I takt med at Norge gled inn under dansk kongen, ble arkivsakerne tatt med til Danmark, hvor de ble plassert i dansk kongens arkiv. Fra 1570-årene kom Akershus igjen til å huse et arkiv, nå med arkivsaker skapt av blant annet stattholderen som styrte Norge på vegne av kongen i København. På 1700-tallet kom patriotiske embetsmenn til å kalle arkivet for Det norske arkiv. Det var dette arkivet regjeringen i 1817 omorganiserte under et nytt navn, Riksarkivet.

Dikter ble første riksarkivar

Det norske arkiv på Akershus var noe helt annet enn et moderne nasjonalarkiv, slik Riksarkivet skulle

■ Dikteren Henrik Wergeland (1808–45) var Norges første riksarkivar.

bli. Arkivet var ikke bemannet og ingen hadde ansvar for å holde orden i arkivsakerne eller hjelpe interesserte i å finne frem blant reolene. Nå var også Riksarkivet svakt styrt i begynnelsen. Først i 1835 ble det ansatt en assistent, Dominicus Nagel Bech, og først i 1841 trådte Riksarkivets første sjef, Henrik Wergeland, inn i arkivet. Dikteren ble Norges første riksarkivar. Arkivene ble ordnet, og i 1842 kunne man legge fram den første katalogen hvor bestanden i magasinene var beskrevet. Riksarkivet, hvor de dokumentariske sporene fra norsk historie ble bevart, hadde funnet sin form!

I 1875 fikk Riksarkivet en mer selvstendig rolle vis-à-vis departe-

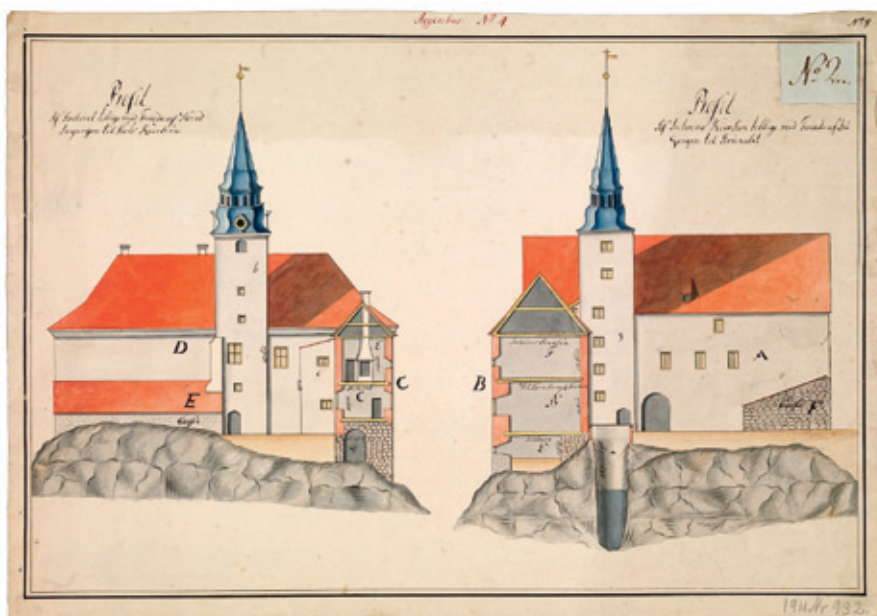
mentet det hadde vært underlagt siden 1845, Kirke- og utdanningsdepartementet. Sjefen fikk offisielt tittelen riksarkivar. På denne tiden ble Riksarkivet sett på som en historiefaglig institusjon, og riksarkivaren var gjerne historiker. Fram mot 1914 utviklet arkivarene sin egen profesjon og arkivfaget ble skapt.

I 1904 hadde Arkivverket blitt en realitet, bestående av Riksarkivet, statsarkivene i Trondheim og Bergen, og med riksarkivaren som øverste leder. Fram til vår tid har etaten blitt utvidet med seks nye statsarkiv, samt Samisk arkiv og Norsk helsearkiv. Etter omorganiseringen høsten 2016 er etaten blitt tettere sentralisert enn den noen gang tidligere har vært. Riksarkivet og Arkivverket står dermed på terskelen til en ny tid.

Arkivets tre epoker

Riksarkivet har beholdt sin kjerneoppgave gjennom 200 år: forvaltning av historiske arkiver for ettertiden. Men institusjonen har forandret seg i takt med skiftende tider. Riksarkivets historie kan deles i tre epoker: nasjonalarkivets tidsalder, massearkivets tidsalder og de digitale arkivers tidsalder. Periodene speiler utviklingen til staten, som mer enn andre institusjoner har påvirket Riksarkivets utvikling.

En hovedoppgave for Riksarkivet på 1800-tallet var å vise at den norske nasjonalstaten stod på trygg historisk grunn. Riksarkivet skulle være et nasjonalarkiv, hvor man fant nasjonens

■ Akershus slott med arkivet markert med bokstaven C (venstre side).

Arkivreferanse: Riksarkivet, KBK-XVIII-1_2å.

viktigste historiske dokumenter. En sentral oppgave for tidens arkivarer var å komplettere arkivbestanden, slik at den speilte landets historie i sin fulle bredde. Derfor var det så viktig for norske arkivarer, med støtte fra landets historikere og politikere, å få utlevert fra Danmark det man mente var norske arkivsaker, som ble skapt mens Norge ble styrt fra København. Arkivsaken, kravet om å få utlevert arkivene, danner en rød tråd i Riksarkivets historie fra 1817 til 1990, da en endelig avtale om utveksling av arkivsaker mellom Danmark og Norge kom i stand.

På begynnelsen av 1900-tallet møtte Riksarkivet en ny tid. Staten fikk en langt mer aktiv rolle i samfunnet, de offentlige arkivene vokste og snart så massearkivet dagens lys; de store arkivene bestående av tusenvis av dokumenter og protokoller, dels laget i skjørt og dårlig papir. Skulle Riksarkivet sikre statens arkiver for ettertiden, måtte arkivmyndighetene engasjere seg i hvordan nye arkiver ble skapt. Bare slik kunne arkivarene redde det mest verdifulle av samtidens arkiver. Arkivarene i Riksarkivet kunne ikke lenger bare konsentrere seg om de historiske klenodiene, slik idealet hadde vært på 1800-tallet. I 1960-årene ble det skapt

et system som ga Riksarkivaren rett til å overvåke hvordan staten skjøttet sine arkiver. Forutsetningen var at arkivmyndighetene lot staten destruere ferske, men verdiløse arkivsaker fortløpende.

Arkivfabrikken

På denne tiden trengte Riksarkivet et nytt, moderne anlegg. Uten ledig magasinplass kunne ikke Riksarkivet ta imot eldre arkiver fra forvaltningen og dermed hjelpe staten med å få kontroll over massearkivene. Arbeidet med å få reist gode og store nok lokaler er en sentral del av Riksarkivets historie. I 1866 flyttet Riksarkivet inn i Stortingsbygningen før det i 1914 flyttet til Bankplassen.

I 1978 stod dagens anlegg på Kringsjø i Oslo ferdig med plass til

■ Publikumsinngangen til den nye Riksarkivbygningen på Kringsjø i Oslo etter utvidelsen i 2005. Foto: Jaro Hollan.

godt over 100 000 hyllemeter med arkiver. Fram til begynnelsen av 2000-tallet ble magasin kapasiteten økt jevnt og trutt. Anlegget på Kringsjø var som en arkivfabrikk hvor arkiver fortløpende ble avlevert, ordnet og katalogisert, før de ble stilt til rådighet for publikum.

Digitale arkiver

Begynnelsen på den siste epoken, det digitale oppbruddets tidsalder, kan tidfestes til 1980-årene. Selv om statsforvaltningen bare i begrenset grad hadde tatt i bruk digitale verktøy på dette tidspunkt, tok Riksarkivaren og Riksarkivet viktige veivalg som skapte et grunnlag for arbeidet med å bevare digitale arkiver. Sammen med Statens rasjonaliseringsdirektorat utviklet Riksarkivet Noark, en standard for hvordan en digital journal skulle se ut.

På basis av Noark ble det skapt uniforme digitale arkivsystemer til bruk i offentlig forvaltning. Dette var en forutsetning for at journalene kunne publiseres på internett, noe som skjedde fra 2010 med Offentlig elektronisk postjournal, et viktig verktøy for publikum som søker innsyn i offentlige dokumenter. Samtidig gjorde Noark det mulig å sikre at digitale arkiver ble bevart for ettertiden.

Med reformene i 1960-årene fikk Riksarkivaren en arkivfaglig direktoratrolle, med ansvar for å følge opp hvordan offentlig virksomhet forvaltet sine arkiver. Mens statsarkivene hadde ansvar for å følge opp regionale, statlige organer, var Riksarkivet stedet for utarbeidelse av strategi og planer. Det var en rolle som ble styrket med arkivloven, som trådte i kraft på nyåret 1999.

Riksarkivet spiller i dag en rådgivende rolle overfor statsforvaltningen. Men institusjonen har et selvstendig forhold til staten. I takt med utviklingen av Riksarkivet på 1800-tallet fikk riksarkivaren makten over kassasjonsinstrumentet. En slik makt har ikke vært uomtvistet. I 1980-årene måtte riksarkivaren forsvare sitt kassasjonsmonopol mot andre offentlige instanser,

■ Orden i sakene? Arkivar Christopher Brinchmanns kontor i stortingsbygningen, med Brinchmann (til venstre), J. Friis og J. Mosgren som studerer dokumenter.

Foto: Halvor Brinchmann. Referanse: RA/EA-4060/C/L0006/0006.c.

som Datatilsynet, som krevde rett til å slette i offentlige arkiver av hensyn til personvernet. Ingen, aller minst regjeringen, kan likevel uten videre kreve at arkiver skal kasseres.

Staten kan heller ikke vilkårlig bestemme hvem som skal få innsyn i arkivene. Innsyn og adgang til arkivene er regulert i lovverk. Arkivene som Riksarkivet forvalter skal være fritt tilgjengelig for publikum, slik Riksarkivet skal være et offentlig, åpent organ. Det er en rolle Riksarkivet lenge har hatt. Fra 1866 ble arkivets nye lesesal i Stortingsbygningen en møteplass hvor alle interesserte kunne studere det som i bunn og grunn var det norske folkets eiendom, statens papirer.

Samfunnet trenger arkivene

I 1990-årene kalte Riksarkivet seg for nasjonens hukommelse. En slik om-

tale er problematisk. Riksarkivet forvalter hovedsakelig arkiver skapt av den norske staten, og ikke arkiver fra hele det norske samfunnet. I realiteten forvaltes den norske dokument- og skriftarven av et nettverk av arkiver, biblioteker og museer. Sammen er dette nettverket det norske nasjonallarkivet, et kollektivt mnemoteknisk hjelpemiddel som et norsk kollektivt minne bygges rundt. Arkivverket med sine 10 ulike lokasjoner spiller en nøkkelrolle i dette nettverket.

Riksarkivet er et minneste over norsk fortid. Stedet selv, riksarkivanlegget på Kringsjø, forteller at det som hevdes om norsk historie er sant og kan dokumenteres. Her kan den norske historien observeres i ren form i kraft av fortidens dokumenter. Bøyd over bunkene puster man inn støvet fra fortiden. Historien blir konkretisert.

Riksarkivet bevarer informasjon lagret i arkiver i et langtidsperspektiv. Ingen vet hva dataene skal brukes til og hvem som skal bruke dem. Riksarkivet skal sørge for at informasjonen bevares trygt og sikkert. Virksomheten bygger på et grunnleggende humanistisk perspektiv. Riksarkivet må være her fordi samfunnet trenger dyp historisk kunnskap om sin egen historiske utvikling. Nettopp det har vært Riksarkivets oppgave i 200 år.

Artikkelforfatteren er historiker og forfatter av boken Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet 1817–2017

Rolf Källman

ny DVS-chef

Alexander Åström

Riksarkivet i Sverige har fått en ny chef för Divisionen för verksamhetsstöd (DVS). Han heter Rolf Källman och är ett bekant ansikte på Riksarkivet.

Rolf Källman har under större delen av sitt arbetsliv jobbat med dokumentation och informationsförsörjning ur ett brett kulturarvsperspektiv. Sedan mitten av 1990-talet med ett digitalt fokus, men alltid i frågor

där utmaningen legat i att med användaren i fokus brygga över mellan det analoga och det digitala kulturarvet.

– Det är väldigt roligt att jag har fått förtroendet att leda Riksarkivets arbete med bevarande, digitalisering och digital infrastruktur. Divisionens arbete är centralt för att vi ska nå målet att den fantastiska information som myndigheten förvaltar ska vara öppen och användbar för så många som möjligt i dag och i framtiden, säger Rolf.

DVS har ansvar för bevarande och digital infrastruktur och spänner över ett brett fält som t.ex. analogt och digitalt bevarande, IT, elektroniska leveranser, storskalig digitalisering och myndighetens digitala forskarsal.

Skribenten är webbredaktör vid Riksarkivet

Foto: Alexander Åström.

1864 – Mennesker mellem magterne

Rasmus Glenthøj

Rainer Herning, Hans Schultz Hansen og Elke Imberger (red.): *1864 – Mennesker mellem magterne / 1864 – Menschen zwischen den Mächten*, Hamburg University Press 2016.

2014 stod i 1864s tegn. 150-året for helstatens undergang, den danske nationalstats fødsel og den første tyske samlingskrige nød på den danske side af grænsen en ualmindelig stor bevågenhed. Iblandt de mange faglige arrangementer var et dansk-tysk seminar i april, der blev afholdt i fællesskab mellem Landesarchiv Schleswig-Holstein og Landsarkivet for Sønderjylland. Det er der kommet en antologi ud af, der bryder med det gængse perspektiv og fokus, der har været indenfor historiografien i de to lande. Det er en åbenlyst god idé.

Historien om Krigen i 1864 er normalt både på tysk og dansk side blevet fortalt ud fra et nationalt perspektiv med fokus på den politiske og militære historie. *1864 – Mennesker mellem magterne* ser omvendt historien fra både en tysk og en dansk side med civilbefolkningen i centrum. Denne prisværdige dansk-tyske tilgang understreges af, at alle artiklerne er trykt på begge sprog. Få af bidragene er imidlertid reelt ”transnationale”. Overordnet set skriver danskerne om Danmark og tyskerne om Schleswig-Holstein. Undtagelsen fra reglen er Hans Schulz Hansen, der forbilledligt sammenligner de nationale og regionale bevægelser i Slesvig under og efter krigen. Antologiens første

■ Billede af familien Kochs flugt fra Dybbøl Bjerg 10. februar 1864 – antagelig tegnet af Koch selv som led i hans kamp for en retfærdig erstatning. Knap er familien kommet på vej, før danske soldater smider bohavet ud og bryder huset ned.

Foto: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

artikel understreger desværre i sig selv behovet for yderligere samarbejde og en transnational indsigt i 1864, da dens beskrivelse af krigens baggrund og striden om fællesforfatningen må betegnes som ensidig og mangelfuld.

Bidragyderne er ansatte ved både universiteter og arkiver, hvilket kan spores i de enkelte artikler. Førstnævnte fokuserer på den bredere samfundsmæssige udvikling, såsom i Martin Kriegers glimrende artikel om den økonomiske udvikling i hertugdømmerne, Johannes Rosenplänters artikel om den augustenburgske bevægelse og Steen Bo Frandsens artikel om de politiske og regionale modsætningsforhold i Danmark. Sidstnævnte går derimod i dybden med krigens konkrete konsekvenserne for menigmand ved at bruge et omfattende arkivmateriale. Det giver bl.a. Leif Hansen Nielsens og Stefen Elmer Jørgensens flotte bidrag et præg af grundforskning. Der savnes imidlertid et komparativt

udblik i form af en sammenligning af befolkningen forhold under den dansk-tyske krig med periodens øvrige europæiske krige eller tidligere konflikter i dansk historie.

Det fælles dansk-tyske perspektivet i *1864 – Mennesker mellem magterne* peger forskningsmæssigt fremad, og bør således følges op. Det samme gælder fokuset på civilbefolkningen. Flere af bidragene giver med deres omfattende og frugtbare brug af arkivmateriale os en indsigt i områder af krigens historie, som vi ikke tidligere har været forundt. Det bør værdsættes. Denne anmelder håber, at initiativet på sigt bliver fulgt af en monografi, der giver en samlet fremstilling af krigens påvirkning af civilbefolkning på den jyske halvø.

*Skribenten er adjunkt ved
Institut for Historie,
Syddansk Universitet*

Jordebok for Bergen bispedømme på 1300-tallet

Marianne Herfindal
Johannessen

Ole-Jørgen Johannessen. *Bergens kalvskinn*. Kildeutgivelser fra Riksarkivet, nr. 3, 2016. 456 sider. ISBN 978-82-548-0134-5.

Bergens kalvskinn er et populært navn på en av de eldste og bevarte jordebøkene i Norge. Denne jordeboken viser hvilke jordeiendommer som på 1300-tallet var eid av prester eller kirker i Bergen stift. Bergen stift dekket den gang hele Vestlandet fra Sunnhordland til Sunnmøre. Boken forteller om eiendomsforhold, men denne historiske kilden gir også helt andre opplysninger.

Mange nordmenn er opptatt av hvordan stedsnavn skal skrives, ikke minst fordi mange stedsnavn er i bruk som etternavn. *Bergens kalvskinn* inneholder over 1800 gårdsnavn og er derfor en primærkilde for stedsnavn på Vestlandet. På 1300-tallet var Vestlandet det politi-

ske og økonomiske sentrum i Norge. Jordeboken gir også oversikt over de eldste kirkene og kirkestedene, den middelalderske sokneinndelingen, tiendeforholdene, prestenes inntekter og omfanget av kirkegodset og prestegodset. *Bergens Kalvskinn* er dermed et tidsvindu til økonomiske, eiendomsmessige, juridiske og sosiale forhold i senmiddelalderen.

Utgaven gjengir originalens tekst med oversettelse til moderne norsk. Boken er utstyrt med registre over blant annet person- og stedsnavn.

Bergens kalvskinn er tredje bind i serien Kildeutgivelser fra Riksarkivet. Serien er godkjent vitenskapelig publiseringskanal. Kjeldeskriftkommisjonen er redaksjonsråd for serien. Boken finnes også i et begrenset opplag innbundet i lyst kalveskinn.

Skribenten er arkivar ved
Statsarkivet i Bergen

■ Originalen *Bergens kalvskinn*. I bakgrunnen nyutgaven innbundet i lyst kalveskinn. Arkivreferanse: Riksarkivets diplomsamling, AM fol. 329.

Foto: Helen Frøyseth Nicholson.

Efterlängstad bok om digitalt bevarande

Karin Bredenberg

Angela Dappert, Sébastien Peyrard, Rebecca Squire Guenther (red.). *Digital Preservation Metadata for Practitioners, Implementing PREMIS*. 266 sider. ISBN: 978-3-319-43761-3.

Att digitalt bevarande är ett hett ämne har vi alla vetat i många år. Att det knappt går att hitta något att läsa om ämnet vet vi också alla mycket väl. Men nu har det blivit ändring på detta. I början på 2017 utkom boken ”Digital Preservation Metadata for Practitioners, Implementing

PREMIS” sammanställd av redaktörerna Angela Dappert, Rebecca Squire Guenther och Sébastien Peyrard. Boken i sig har fler medverkande, däribland denna artikels författare, alla med olika kunskapsområden så att olika delar inom digitalt bevarande berörs. På grund av

att man fått med denna mängd experter och att det är ett internationellt samarbete, så är boken skriven på engelska.

Bred målgrupp

Bokens målgrupp är omfattande, den lämpar sig såväl för studenter som för erfarna användare som behöver få stöd med att arbeta fram sin implementation. Boken ska ses som en brygga mellan en metadata-standard i detta fall PREMIS för digitalt bevarande och den implementation man har/gör av standarden i sitt system. På wikipedia kan vi läsa att metadata rent språkligt betyder data om data eller information om data. Ursprungligen användes begreppet metainformation, dvs. information om information. Normalt används metadata eller metainformation för att beskriva innehållet och/eller strukturen för en viss datasamling ur något perspektiv.

PREMIS – en bakgrund

Men för att helt förstå vad boken handlar om behöver man först en kort inblick i PREMIS. Och vad betyder då detta PREMIS? Akronymen uttyds ”PREservation Metadata Implementations Strategies” och de *facto*-standarderna PREMIS omfattar de fält som en internationellt sammansatt styrelse (med nordisk representation bestående av artikelförfattaren och Terje Pettersen-Dahl, Arkivverket Norge) med sin erfarenhet inom digitalt bevarande anser behöver finnas för att kunna hantera digitala objekt i framtiden. Och framtiden är i stort sett här! På wikipedia kan vi läsa att de *facto*-standard är en standard som tillämpas utan att den föregåtts av en formell överenskommelse eller annan rättsgrund och att de *facto* handlar om hur något är i praktiken. Det behöver inte ha någon motsvarighet i lagtexter eller andra regler – vare sig skriftliga eller muntligt uttalade. Begreppet används ofta för att beskriva hur det verkligen ligger till, i situationer när det finns regler/lagar eller politiska beslut som egentligen eller till synes har en annan innebörd eller målsättning.

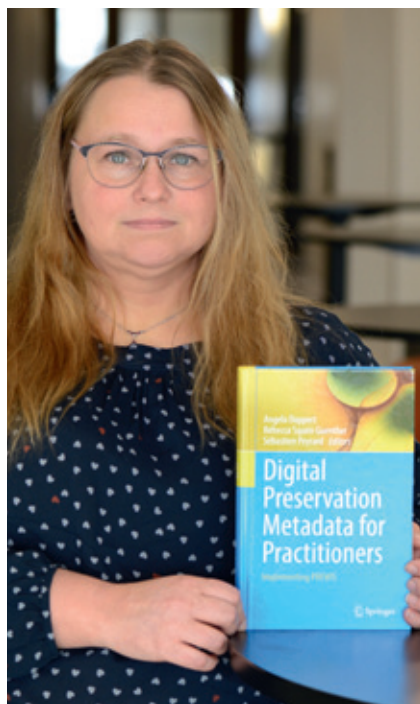

Foto: Emre Olgun.

En modell med fyra delar

Datamodellen som PREMIS grundar sig på kan delas in i fyra delar enligt följande:

1) **Right Statment** (Rättigheter) Som exempelvis copyright som kan finnas för ett digitalt objekt, men även om den som har överlämnat det digitala objektet har bestämt att till exempel endast tre kopior får skapas innan ett visst år.

2) **Event** (Händelse) är det som sker med ett objekt, till exempel att det skapas tre kopior eller att filen migreras från ett format till ett annat.

3) **Object and Enviroment** (Objekt och Miljö) där objektet är en beskrivning av det digitala objektet som bevaras. Objektet kan i sin tur sorteras in i olika kategorier som till exempel en fil, men det finns även andra kategorier av objekt (för mer om detta hänvisar jag till boken och standarden). För oss i arkivvärlden är just filen den vanligaste kategorin av ett digitalt objekt, för vilket vi beskriver metadata för digitalt bevarande. Miljön består av beskrivningar av både den hårdvara och mjukvara som krävs för att ha åtkomst till ett objekt som en fil idag, imorgon och ännu längre fram i framtiden beskrivs med hjälp av PREMIS som

en egen typ av objekt. Miljön har fler fält än den gängse beskrivningen av ett objekt för att precis kunna beskriva den miljö som krävs för att kunna titta på och använda ett digitalt objekt.

4) **Agent** (Agenter) är de som utför något på ett objekt genom att en rättighet används eller att en händelse sker. Agenten och agenterna är också den som använder en miljö för att kunna hantera ett objekt.

Egna tillämpningar krävs

Standarden är i sig ingen färdig lösning som man bara kan implementera, utan man måste själv välja *hur* man implementerar dess olika delar och *vilka* delar som behövs. Man måste också själv ta fram hur man använder PREMIS för att kunna uppfylla verksamhetens krav samt de lagliga krav man måste följa, dvs. de lagar och förordningar som gäller där man verkar. Boken är ett stöd och en guide till dessa första val och beslut som man måste ta. När man sedan börjar med implementationen bör man se till att följa det som är obligatoriskt i standarden och sedan kan man göra de anpassningar man själv behöver för att få den lösning som uppfyller de egna kraven. Standarden tillåter även att man infogar information från andra standarder, till exempel information från standarder som behandlar bilder och deras specifika information. Denna flexibilitet medför att alla lösningar som finns implementerade ser olika ut hos de programvaruleverantörer som använder standarden. Det gemensamma för standarden är hur man överför informationen till någon annan mottagare med hjälp av ett standardiserat utbytesformat i märkspråket XML.

Bokens upplägg

De inledande kapitlen behandlar och ger stöd till de frågor man behöver ställa sig när ett digitalt objekt ska kunna förstås och användas långsiktigt. Här ges även förklaringar till hur man kan använda riskhanteringsanalyser för att få fram den minsta mängd metadata man behöver för att

långsiktigt kunna bevare sine digitale objekter. En gennemgang av standarden PREMIS och den tillhörande data-elementkatalogen ingår också i den inledande delen. I nästa del av boken finner vi beskrivningar av olika metoder för att kunna hantera metadata om bevarande av till exempel audiovisuellt material, webbsidor och e-böcker. Därpå kommer det en mer diskuterande del som behandlar hur man kan lagra det bevarande metadata som det digitala objektet behö-

ver. Lagringen av metadata kan ske till exempel med XML eller i en databas. Vi får också en överblick i hur olika metadataramverk behöver samverka för att skapa en komplett metadatamodell, då det inte finns någon standard som innehåller allt, utan standarderna behöver samarbeta och använda fält från varandra för att skapa en komplett metadatabeskrivning av det digitala objektet. Vi får en genomgång av olika typer av verktyg som kan användas och hur PREMIS

har implementerats i dessa. Boken avslutas med en genomgång av hur överensstämmelsen med standarden kan uppnås och hur man kontrollerar detta via de dokument som styrelsen för PREMIS har tagit fram.

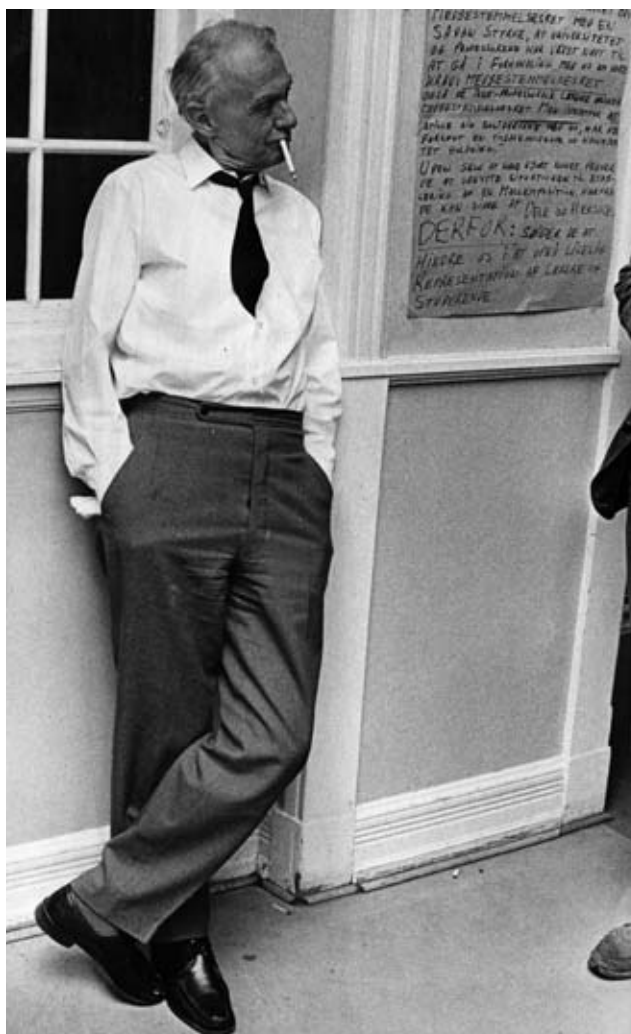
Skribenten är teknisk rådgivare vid Enheten för offentlig information (OFI)

Dansk universitetspolitik 1950–1975

Jørgen Mikkelsen

Else Hansen. *Professorer, studenter og polit.er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950–1975*. Museum Tusculanums Forlag og Rigsarkivet, 2017. 436 sider. ISBN 978 87 635 4510 5.

”Denne umaadelige Tilstrømning til Universitetet, denne forbausende Higen efter akademisk Uddannelse er et af Tidernes Tegn, som vistnok de fleste ere enige om ikke er det det gode”. For overproduktionen af akademikere fører til det ”fordærligste Slags Proletariat af alle, Aandsproletariatet”. Den bombastiske formulering kunne læses i avisen Nationaltidende i 1889, da antallet af nybagte studenter i Danmark var nået op over 400. Advarsler af samme karakter – om end sædvanligvis udtrykt i mere afdæmpede vendinger – blev ofte ført i marken i 1960’erne og 1970’erne. Mellem 1953 og 1975 voksede det samlede antal studerende ved de danske universiteter da også fra ca. 6.600 til ca. 51.000. I samme periode steg andelen af kvindelige universitetsstude-

■ ”Vrøvl”. Sådan skrev Københavns Universitets rektor Mogens Fog i marginen på et brev fra oktober 1968, hvori universitetets psykologistuderende hævdede, at de studerende skulle have indflydelse på, hvem der blev ansat i forskerstillingen. Derimod støttede Fog de studerende i deres krav om indflydelse på undervisningen. Fog var en af de absolutte sværvægttere i 1960’ernes universitetspolitik, og han spiller derfor en meget central rolle i Else Hansens bog. Her er han fotograferet ved siden af et studenteropslag i 1968.

Foto: Busser, Polfoto.

rende fra 25% til 40%, og den geografiske og sociale rekruttering blev også langt mere jævn end tidligere.

Udviklingen fra elite- til masseuniversitet danner rammen for Else Hansens værk om universitetspolitiske diskussioner mellem 1950 og 1975. Bogen bygger i stort omfang på arkivalier, herunder mødereferater m.m. fra en række af de kommissioner, råd og udvalg, som beskæftigede sig med disse emner i "velfærdsstatens storhedstid".

Bogens titel afspejler, at Else Hansen har valgt at sætte fokus på relationerne mellem de tre vigtigste aktørtyper, nemlig:

- Universitetslærerne – først og fremmest professorerne, som havde en ganske betydelig magt indtil 1970.
- Studenterne – fortrinsvis de ledende personer inden for studenterorganisationerne.
- Planlæggerne – de toneangivende politikere og embedsmænd på uddannelsesområdet.

Professorerne talte som oftest på vegne af deres institutioner, og de lagde vægt på at fastholde et højt kvalitetsniveau inden for forskning og undervisning og at bevare de akademiske friheder. Studenternes interesse bestod først og fremmest i at få en uddannelse, der kunne give dem mulighed for en tilfredsstillende placering på arbejdsmarkedet. Og planlæggerne interesserede sig for, hvordan universiteterne bedst kunne opfylde de samfundsmæssige krav til uddannelse og forskning. Bogen giver dog mange eksempler på interne brudflader og alliancer på kryds og tværs. F.eks. var der mange interessesammenfald mellem studenter og planlæggere indtil slutningen af 1960'erne, da begge parter ønskede at få uddannelserne indrettet på en måde, der gjorde dem mere brugbare "ude i samfundet".

Langt op i 1960'erne var de fleste planlæggere også enige med studenterne i, at det ikke var nødvendigt at indføre adgangsbegrænsning, da de forventede, at alle kandidater ville

få arbejde og dermed bidrage til den økonomiske vækst. Derimod forholdt en del af professorerne sig stærkt kritisk til den uhemmede studentervækst, da de frygtede for kvalitetsforringelser i forskning og undervisning. I øvrigt er det påfaldende, at planlæggerne gang på gang undervurderede tilvæksten af studenter i løbet af 1960'erne.

Else Hansen har opdelt de 25 år i tre perioder, nemlig 1950–1957, 1957–1967 og 1968–1975, som fylder hhv. 80, 108 og 132 sider. Opdelingen afspejler, at årene omkring 1970 var centrale i dansk universitetshistorie pga. studenteroprøret, opførelsen af flere nye universiteter samt indførelsen af den første styrelseslov i 1970 og etableringen af Direktoratet for Videregående Uddannelser i 1974, som gav mulighed for statslig styring i et hidtil uset omfang. Men samtidig vidner bogens struktur om, at der var et langt tilløb til de dramatiske begivenheder i 1968–1970. Else Hansen formulerer det bl.a. på denne måde: "Studenteroprøret kom ... til at virke som katalysator for de ændringer, som havde været undervejs i de forudgående år. Det blev muligt at omsætte fornemmelser for, at ændringer var nødvendige, til konkrete reformer, som til og med hurtigt måtte gennemføres for at imødekomme studenternes højtrøstede – og efter manges mening rimelige – krav, der reflekterede universiteternes fortvivlede situation ...".

Bogen dokumenterer imidlertid også, at man allerede i 1950'erne kendte til studenteraktivisme. Mest markant kom dette til udtryk d. 2. februar 1951, da op mod 10.000 studenter – samt en del universitetslærere – gik i demonstration fra Københavns Universitets hovedbygning til Rigsdagen på Christiansborg, hvor de krævede statslig støtte til forskning og studerende. Politikerne efterkom disse ønsker, idet der året efter blev etableret et alment videnskabsfond og et uddannelsesfond, som kunne uddele støtte til trængende studerende. De to fonde blev i 1968 og 1970 erstattet af hhv. fem forskningsråd og Statens Uddannelsesstøtte.

Else Hansens bog er resultatet af mange års intensive studier af universitetshistorie. Forfatteren demonstrerer da også et sikkert overblik over emnet og et godt blik for vigtige detaljer. Hun peger også flere steder på parallelle træk andre steder i den danske forvaltning, ligesom hun drager sammenligninger med studenteroprørene i Sverige, Norge og andre lande. Da sproget er klart og præcist, er bogen letlæst, og læseren hjælpes godt på vej med grundige sammenfatninger af de enkelte kapitler. Men nogle steder er fremstillingen måske lidt for omstændelig. Det er dog svært at pege på afsnit, der kunne være udeladt. Det er således en vigtig pointe, at også udvalgsarbejde, der ikke førte til noget konkret resultat, kan have sin berettigelse i en historisk fremstilling. Et godt eksempel er Studietidsudvalget, der eksisterede fra 1959 til 1964. Udvalget fik aldrig skrevet en betænkning, men Else Hansen viser, at der blev gjort mange interessante overvejelser i udvalget, som bl.a. omfattede to rektorer, flere professorer og flere studenter. Nogle af tankerne blev realiseret langt senere. Den tidligere finansminister Thorkil Kristensen anbefalede f.eks., at Danmark indførte bachelor-ordningen efter angelsaksisk forbillede. Det fik Danmark også ... i 1988.

Selv om studenterlivet ligger uden for bogens emnemæssige afgrænsning, indeholder den en del billeder, der kaster lys over dette. Bogen er også forsynet med en række særdeles nyttige bilag. Det drejer sig bl.a. om en årstalsliste, en beskrivelse af stillingskategorier, en fortegnelse over rektorer og en række tabeller med studenterstatistik. Men vigtigst er måske oversigten over relevante kommissioner, råd og udvalg med de vigtigste data om hver af dem.

*Skribenten er
arkivar ved Rigsarkivet*

Veterinären med mirakelmedicinen

Andreas Wallgård

THX. Betyder den förkortningen något för dig? En och annan i Star Wars-generationen kopplar möjligen ihop förkortningen med ett ljudsystem för biografer. Men många med lite fler år på nacken tänker osökt på namnet Elis Sandberg och hans omdiskuterade metod för att bota svåra sjukdomar. Arkivet efter Sandbergs verksamhet är nu överlämnat till Riksarkivet – Landsarkivet i Vadstena.

Elis Sandbergs första möte med en bredare allmänhet skedde genom tidningen Expressens löpsedel i maj 1952 som berättade att "Svensk

forskare anser sig funnit nytt medel mot kräfta". Uppmärksamheten i Nordens då största tidning markerade starten på ett drama som skulle utspelas över flera decennier och med många olika aktörer; en envis veterinär med stark övertygelse, en ambivalent medicinarkår, granskande myndigheter, ett lojalt lokalsamhälle och en engagerad patientgrupp för att nämna några.

Veterinären i Aneby

Elis Sandberg (1910-1989) föddes i Jönköping där fadern var musiker vid regementet. Ett gott läshuvud gav möjlighet till studentexamen med goda betyg och därefter väntade veterinärstudier i Stockholm.

Som färdig veterinär slog han sig ned i Aneby, ett samhälle några mil öster om Jönköping. Med några kortare undantag kom han att bli platsen trogen fram till sin död.

THX ser dagens ljus

I samband med att en bror avled i tuberkulos 1938 började Sandberg fundera allt mer över kroppens immunförsvar och förmåga till motståndskraft, ett vid tiden ganska utforskat område. Sandberg riktade sitt intresse mot thymuskörteln (brässen) som han menade var helt central i detta sammanhang. Thymuskörteln hos nötkreatur var också ämnet för hans doktorsavhandling 1949. Med hjälp av ett extrakt baserat på kalvbräss och

■ Åke Ohlmarks och Elis Sandberg. Ohlmarks engagerade sig starkt för THX och skrev i mitten 1970-talet två debattskrifter i ämnet. För eftervärlden är han mer känd som svensk översättare av J R R Tolkiens böcker. Fotograf okänd. Ur arkivet efter Elis Sandberg AB, vol 339.

■ Tillverkningen av Sandbergs beryktade preparat THX inbegrep finfördelning av bräss (thymuskörtel) från kalv som sedan blandades med vatten. Utrustningen bestod delvis av helt ordinära köksapparater.

Fotograf okänd. Ur arkivet efter Elis Sandberg AB, vol 339.

■ Pianisten Lars Roos, Elis Sandberg och sopranen Birgit Nilsson vid en insamlingskonst till förmån för THX-verksamheten 1982.

Fotograf okänd. Ur arkivet efter Elis Sandberg AB, vol 339.

vatten (senare kallat THX) hoppades han kunna påverka sjukdomstillstånd av olika slag. Efter att med viss framgång behandlat tuberkulossjuka marsvin gavs THX också till svårt sjuka leukemipatienter i Lund. Några etiska överväganden eller analyser av risker för patienterna gjordes inte, vilket speglar en tid då medicinska studier överlag skedde betydligt mer informellt och i avsaknad det regelverk som vi idag tar för självklart. Sandbergs utgångspunkt var att den här typen av svårt sjuka patienter inte hade något att förlora. Situationen i början av 1950-talet var onekligen sådan att effektiv behandling av många svåra sjukdomar, inte minst olika cancerformer saknades. Med det i minne kan man också förstå det intresse som expressens löpsedel ovan väckte.

Kliniken växer fram

Det mediala intresset för Sandbergs verksamhet fortsatte och under 1950-talet började patienter spontant söka upp den omskrivne veterinären i Aneby i förhoppning om att kunna få ta del av hans mirakelkur. Omfattningen växte efterhand och en klinik byggdes upp för att kunna hantera tillströmningen. Vid mitten av 1960-talet fanns ett 25-tal anställda för att hantera en patienttill-

strömning som kunde omfatta mer än 500 personer per dag. Under åtta månader 1965 gavs mer än 125 000 injektioner. Därutöver fanns ytterligare medarbetare som arbetade med att producera THX som skickades ut till ett växande antal filialer runt om i landet. Sandbergs rykte hade nu också nått utanför landets gränser och en hel del av besökarna kom från övriga Norden och kontinenten. Aneby som samhälle kom i hög grad att påverkas av THX-kliniken, inte minst fick många ortsbor möjlighet till en extra inkomst genom att hyra ut rum till de tillfälliga besökarna. Uppgifterna om hur många patienter som behandlades i Aneby genom åren varierar mellan 50 000 och 150 000.

Kritiken växer fram

I takt med att verksamheten i Aneby expanderade blev också intresset från berörda myndigheter och även forskarvärlden allt större. I fråga om Sandbergs relation till den senare finns ett återkommande mönster. Gång på gång inleds olika samarbeten både inom och utom landet för att möjliggöra större studier av THX och även skapa kommersiella tillämpningar. Återkommande avbryts dock de olika projekten av honom själv med hänvisning till att ingång-

na överenskommelser inte hållits, inte sällan avbryts projekten efter att utfallet inte riktigt verkar bli det som han själv önskat. Upprepade gånger återvänder han därför till Aneby för att bedriva sin forskning i egen regi med lojala medarbetare.

Medicinalstyrelsen följde THX-klinikens verksamhet noga, inte minst utifrån att det fanns ett stort intresse från svenska läkare att prova preparatet på sina egna patienter. 1957 slog man så fast att någon botande effekt på cancer eller andra jämförbara sjukdomar inte kunde konstateras. Sandberg svarade med att anmäla myndigheten till Justitieombudsmannen för bristfälligt handläggning av ärendet och han försökte också få gehör för sin sak hos dåvarande inrikesministern Rune Johansson. Någon ändring av beslut skedde inte men däremot skrevs åtskilligt ytterligare om den s k THX-doktorn i tidningarna.

THX och rikspolitiken

1965 polisanmälde Medicinalstyrelsen Sandberg för brott mot läkemedelsförordningen och så småningom blev också Sandberg fälld i domstol. Kliniken stängde för en tid men kom ganska snart att öppna igen. Ytterligare rättegångar skulle följa under åren men kliniken kunde med kortare avbrott ändå fortsätta verksamheten. Flertalet namnkunniga personer trädde med jämna mellanrum fram i pressen och berättade att de med framgång fått pröva THX. Den åldrade skådespelaren Edvin Adolfsson och författarinnan Alice Lyttkens tackade båda THX för att de fått synen åter och Anita Ekberg berättade glatt att preparatet hjälpt henne att snabbt banta bort 15 kilo.

Under 1960-talet växte också en opinion fram som såg myndigheternas agerande som uttryck för stelbent byråkrati och medveten ovilja att se möjligheterna som THX erbjöd. Centrala i den debatten blev Riksföreningen för thymusforskning som i hög grad övertog Sandbergs egen roll i debatten. Huvudmåltaflan för kritiken kom att bli Socialstyrelsen (som över-

tog Medicinalstyrelsens uppgifter 1968) och dess generaldirektör Bror Rexhed som betraktades som sinnebilden av socialdemokrati och myndighetsutövning i osund förening. Än mer politisk blev frågan när föreningen inför valet 1976 uppmanade sina medlemmar att rösta för de partier med riksdagsledamöter med en mer öppen hållning till frågan om THX (av vilka de mest tongivande var centerpartister och folkpartister från Jönköpingsområdet). THX-frågans roll i utgången av valet då socialdemokraterna förlorade ett 40-årigt regeringsinnehav var sannolikt marginell men sågs ändå som en seger för saken. Snabbt kunde dock konstateras att det mesta kom att förbli som tidigare även under statsminister Fälldin, inklusive generaldirektör Rexhed.

Slutet för THX-kliniken

Under 1980-talet klingade intresset för verksamheten i Aneby av. Rubrikerna när THX 1987 blev godkänt som naturläkemedel (d v s det konstaterades att preparatet inte var farligt att använda) var inte lika många och braskande som förr. Vid denna tid hade också Elis Sandberg överlämnat mycket av ansvaret till sin son Göran som efter faderns död

1989 drev kliniken vidare i ytterligare elva år innan den slutgiltiga nedläggningen blev ett faktum.

THX-arkivet

Efter nedläggningen av kliniken kom handlingarna från verksamheten att tas om hand av Jönköpings läns folk rörelsearkiv (JFA). Överlämnandet skedde i flera omgångar genom Sandbergs familj, vissa delar av arkivet hade då under en tid förvarats hos den lokala hembygdsföreningen i Aneby. Arkivet var därmed samlat och tryggt för framtiden. Under 2015 sökte dock JFA efter en ny hemvist för arkivet eftersom man var tvungen att renodla sin profil till att endast omfatta föreningsarkiv. Arkivet efter Elis Sandberg AB riskerade därmed att bli herrelöst. Regionarkivet i Jönköpings län (som förvarar den offentliga vårdens arkiv i länet) hade kunnat vara ett alternativ men eftersom THX-klinikens verksamhet inte låter sig insorteras som vårdverksamhet i konventionell mening var inte heller det en möjlig väg. Frågan ställdes därmed till Riksarkivets avdelning Landsarkivet i Vadstena som nu alltså övertagit arkivet. Leveransen kan ses som ett exempel på vad Riksarkivets sektorsansvar för arkivområdet kan betyda i

praktiken, i detta fall att trygga bevarandet av ett viktigt arkiv som annars skulle riskera att skingras.

Arkivet omfattar 35 hyllmeter och innehåller till sin allra största del patientjournaler. Därtill kommer en omfattande korrespondens med privatpersoner och myndigheter, ekonomiska handlingar, statistik, en stor samling pressklipp, fotografier, handlingar rörande Riksföreningen för thymusforskning, bokmanus, utställnings- och informationsmaterial mm. I nuläget är arkivet ordnat på enklast möjligt vis, i stort sätt har Sandbergs handlingar pärm för pärm placerats i arkivboxar. En mer genomgående strukturering av arkivet är önskvärd på sikt, inte minst som detta lite udda arkiv redan väcker intresse hos forskare och journalister. En dokumentär om Sandberg och THX sänds i dagarna av Sveriges Radio och finns för lyssning på sverigesradio.se och en bok på samma tema planeras av idéhistorikern Maria Björk vid Södertörns högskola. Kanske ser vi snart historien om THX på löpsedlarna igen?

Skribenten är lokalredaktör för Nordisk Arkivnyt

■ Ett axplock ur den samling av löpsedlar om THX som finns i arkivet efter Elis Sandberg AB, vol. 481.

Eiríkur G. Guðmundsson,
nationalarkivar, og Guðni
Th. Jóhannesson, Islands
præsident, ved ankomsten til
festlighederne i anledning af 135
års jubilæet på Nationalarkivet.
Foto: Gunnar Sverrisson. s. 53

Innehåll

Huvudredaktören	50	Vi bevarer bare en flat verden	74
Samarbejdet mellem de offentlige arkiver i Island	51	<i>Erik Gunnar Aaberg</i>	
<i>Njörður Sigurðsson</i>		Svenska Riksarkivet 1618–2018	77
Udfordringer ved aflevering af arkiveringsversioner		<i>Björn Asker</i>	
og løsninger på dem	52	Om verksprojektet DIANA	78
<i>S. Andrea Ásgeirsdóttir</i>		<i>Annika Tergius, Magdalena Salomonsson</i>	
I anledning af en lille festlighed – Islands		Hungerkravallerna 1917. Deltagande i fokus	
Nationalarkiv 135 år	53	i arbetet med ny utställning i Göteborg	80
<i>Eiríkur G. Guðmundsson</i>		<i>Karl-Magnus Johansson</i>	
Digitalisering af 250 års kolonihistorie	57	Regeringsopdrag ska öka användningen	
<i>Julie Avery</i>		av digital information	82
"Det er os med originalerne ..."	59	<i>Sanja Halling</i>	
<i>Ronja Hougner Vejdegren</i>		Ved det lukkede arkivs port – del 2:	
Utställningen Pro Finlandia – Finlands väg till		Kilder til nordisk historie i algeriske samlinger	83
självständighet kan beskådas även i Italien under		<i>Torbjørn Ødegaard</i>	
självständighetens jubileumsår	62	Ny huvudbyggnad i Tartu för Estlands	
<i>Hilla Okkonen</i>		Nationalarkiv	86
Människonära perspektiv på finska		<i>Raimo Pohjola</i>	
inbördeskriget 1918	63	Riksarkivet i Norge fyller 200 år. Historien	
<i>Nelly Laitinen</i>		i korte trekk	88
Helsingfors stadsmuseums fotosamling blev		<i>Åsmund Svendsen</i>	
fritt tillgänglig	66	Rolf Källman ny DVS-chef	91
<i>Pertti Hakala</i>		<i>Alexander Åström</i>	
Fortsatt åtstramning efter avtal mellan		1864 – Mennesker mellem magterne	92
arbetsmarknadsparterna	67	<i>Rasmus Glenthøj</i>	
<i>Pertti Hakala</i>		Jordebok for Bergen bispedømme på 1300-tallet	93
Vidkun Quisling – militärattaché i		<i>Marianne Herfindal Johannessen</i>	
Helsingfors 1919–1921	68	Efterlängtat bok om digitalt bevarande	93
<i>Lars Westerlund</i>		<i>Karin Bredenberg</i>	
Riksarkivets 200 år markert med frimerke	71	Dansk universitetspolitik 1950–1975	95
<i>Fredrik Larsen Lund</i>		<i>Jørgen Mikkelsen</i>	
Vi var alle enige om at det var en fin tur.		Veterinären med mirakelmedicinen	97
ICA-komite møttes i Oslo	72	<i>Andreas Wallgård</i>	
<i>Vilde Ronge</i>			